

INSTITUTIONEN FÖR LITTERATUR, IDÉHISTORIA & RELIGION

POLITIKK, FRIHET OG KJÆRLIGHET I GOLDMANS ANARKISTFEMINISME

POLITICS, FREEDOM AND LOVE IN GOLDMAN'S ANARCHIST FEMINISM

VILDE ANDREA PETTERSEN

TITTEL: *Politikk, frihet og kjærlighet i
Goldmans anarkistfeminisme*

PROGRAM: Idé- och lärdomshistoria
NIVÅ: Mastereksamen
ÅR: Februar 2016
VEILEDER: Katarina Leppänen
EKSAMINATOR: Karolina Enquist Källgren

How many emancipated women are brave enough to acknowledge that the voice of love is calling, wildly beating against their breasts, demanding to be heard, to be satisfied.¹

— Emma Goldman

---

¹ Emma Goldman. «The Tragedy of Woman's Emancipation» [1911] i *Anarchism and Other Essays*. (United Kingdom: Black House Publishing Ltd), 174.

ANNONSE

VI STARTER KURSET
"HVORDAN UNGÅ FORELSKELSER"

PÅ RUSSISKROMMET
FREDAG 27 JANUAR KL. 15

ALLE ER VELKOMMEN

HILSEN 3003 N ETTER

- Tidevann Nr. 5, 1978 (Oslo), 21. (Et norsk anarkistisk tidsskrift).

ABSTRACT

TITLE: POLITICS, FREEDOM AND LOVE IN GOLDMAN'S ANARCHIST FEMINISM

PROGRAM: History of Ideas and Science

LEVEL: Master's Thesis

YEAR: February 2016

SUPERVISOR: Katarina Leppänen

EXAMINER: Karolina Enquist Källgren

KEYWORD: Emma Goldman, anarchist feminist, freedom, love, interpersonal politics, feminist ethics, motherhood, Henrik Ibsen, Wilhelm Friedrich Hegel.

When politics is understood as what happens between people, love is an expression of politics. Love is crucial for freedom: It effects what freedom is, and who can and should be free. Therefore love can both inhibit and enable freedom. The aim of this thesis is to investigate how love and motherhood can be carriers of political liberation in Emma Goldman's (1869-1940) anarchist feminism through an examination of the relationship between the concepts of freedom and love, and the political connection between the two in Goldman's writings. To clarify Goldman's anarchist feminist theory in this area, the thesis also draws on the anarchist and feminist intellectual traditions that Goldman is acquainted with. Two important connections are the ones with Henrik Ibsen, and Wilhelm Friedrich Hegel, especially Ibsen's view on love and Hegel's view of liberty. Freedom for Goldman is about what humans can be as individuals and as a collective. Human beings have a particular responsibility associated with freedom. Based on this argument the thesis argues that Goldman's anarchist feminism involves an ethics of love which encourages political counter-power.

FORORD

Det er i relasjonen mellom mennesker at ideer blir til. Goldman dedikerer sin autobiografi *Living my life* (1931) til de menneskene som har inspirert henne: «My life as I have lived it owes everything to those who hade come into it, stayed long or little, and passes out. Their love, as well as their hate, has gone into making my life worth while».² Jeg vil spesielt gi en takk til de som har hjulpet og støttet meg. Denne oppgaven hadde ikke vært til uten dere. Takk til Katarina Leppänen for veiledning. Takk til Andrea, Inga og Stian for gode råd og for at dere har trodd på meg. Takk til Sebastian for fine samtaler og konstruktiv kritikk. En helt spesiell takk til mamma for all inspirasjon. Du er et feministisk forbilde.

Gøteborg 02.02.2016

Vilde Andrea Pettersen

---

² Emma Goldman. *Living My Life. Vol. I.* [1931]. (New York: Dover Publication, 1970), vii.

INNHOLDSFORTEGNELSE

DEL 1. INNLEDNIG	1
1.1. FREMMEDGJØRING I DUKKEHJEMMET	1
1.2. OPPGAVENS HENSIKT OG PROBLEMSTILLING	3
1.3. TIDLIGERE FORSKNING OM GOLDMAN OG VALG AV MATERIALE	4
1.4. AVGRENSING OG DEFINISJON AV BEGREPER	7
1.5. TEORETISK PERSPEKTIV	10
1.6. METODOLOGI OG DISPOSISJON	13
DEL 2. DEN HISTORISKE KONTEKSTEN – ANARKISMEN OG KVINNEBEVEGELSEN	17
2.1.1. ANARKISME I RELASJON TIL INSTITUSJONELL POLITIKK OG MELLOMMENNESKELIG POLITIKK	17
2.1.2. GOLDMAN I RELASJON TIL ANARKISMEN SOM POLITISK BEVEGELSE	19
2.2.1. GOLDMANS KVINNEBEVEGELSESKONTEKST	20
2.2.2 GOLDMAN I RELASJON TIL KVINNEBEVEGELSEN	21
DEL 3. ANALYSE	23
3.1. GOLDMANS ANARKISTFEMINISME	23
3.2. GOLDMANS MENNESKESYN	27
3.3. GOLDMANS SYN PÅ FRIHET: DET MATERIELLE, INDIVIDUELLE OG SOSIALE KNYTTES SAMMEN	28
3.3.1. EN SAMMENVEVD FRIHET	28
3.3.2 BRØD OG PREVENSJON – FORUTSETTNIGER FOR FRIHET	29
3.3.3. DEN INDIVIDUELLE FRIHETEN	29
3.3.4. DEN SOSIALE FRIHETEN	30
3.3.4. KJÆRLIGHET TIL FRIHET – HVORFOR JEG VIL FRIHETEN	31
3.3.5. HVORFOR ANDRE MENNESKERS FRIHET ER EN FORUTSETTNIG FOR MIN FRIHET – GOLDMAN LEST IGJENOM HEGEL	33
3.4. GOLDMANS SYN PÅ KJÆRLIGHET MELLOM KVINNE, MANN OG MENNESKER	37
3.5. GOLDMANS SYN PÅ RELASJONEN MELLOM INSTITUSJONELL POLITISK FRIHET OG INSTITUSJONELL POLITISK KJÆRLIGHET	38
3.4.1. INDIVIDETS UFRIHET I RELASJON TIL FRIHET OG KJÆRLIGHET	38
3.4.3. NORA FØR SISTE AKT	41
DEL 4. SLUTTDISKUSJON	46
4.1. GOLDMANS ANARKISTFEMINISTISKE KJÆRLIGHETSETIKK	46
4.2. GOLDMANS SYN PÅ KJÆRLIGHET SOM POLITISK MOTMAKT	48
4.2.1. RELASJONEN MELLOM FRIHET, KJÆRLIGHET OG POLITISK MOTMAKT	48
4.2.2. NORAS POLITISKE FRIGGJØRELSE ER FORANKRET I HENNES HELLIGE PLIKTER	49
4.2.3. GOLDMANS FRIVILLIGE MODERSKAP SOM BÆRER AV POLITISK FRIGJØRING	51
4.3. DET VIDUNDERLIGSTE	54
DEL 5. VEDLEGG	58
5.2.1. <i>THE «CRIMINAL ANARCHY» LAW</i>	58
DEL 6. BIBLIOGRAFI	61

DEL 1. INNLEDNING

1.1. FREMMEDGJØRING I DUKKEHJEMMET

På letning etter seg selv, forlater karakteren Nora i dramatikerens Henrik Ibsens (1828–1906) *Et dukkehjem* (1879), sin mann Helmer og sine barn. Nora beskriver sin rolle i ekteskapet som en dukkehustru, sitt hjem som et dukkehjem, og sine barn som dukker.³ Helmer får rollen som Hustryann og Herre.⁴ *Et dukkehjem* handler om en menneskelig oppvåkning. Anarkistfeministen Emma Goldman (1869–1940) forstår *Et dukkehjem* dit hen at «Nora leaves her husband, not [...] because she is tired of her responsibilities or feels the need of woman's rights, but because she has come to know that for eight years she had lived with a stranger and borne him children». Ibsen er i følge Goldman kanskje den første som innser at ekteskapet gjør kvinner og menn så fremmedgjorte for hverandre at de ikke en gang kan forstå hverandre.⁵ Dette er roten til flere signifikante problemer når det kommer til frihet. Nora og Helmer er ut fra Goldmans tolkning av *Et dukkehjem*, fanget i et kjønnsmaktsystem som ikke bare er kvinneundertrykkende, men også menneskeundertrykkende. Da Nora lukket døren til dukkehjemmet forlot hun slett ikke bare en mann som ikke forstod eller verdsatte henne som menneske. I *Et dukkehjems* siste akt forlater Nora også et politisk system og en politisk organisering av kjærligheten som verken gir kvinnen spesielt eller menneskeheten generelt, særlig store utviklingsmuligheter.⁶

---

³ Henrik Ibsen. *Et dukkehjem* [1879]. ((C): Gyldendal Norsk Forlag AS, 2005), 84.

⁴ Brit Bildøen «Det Helmer sa» i *Et dukkehjem*, 86–7.

⁵ Emma Goldman. «Marriage And Love» [1914] i *Anarchism and Other Essays*, 180.

⁶ Bildøen «Det Helmer sa», 86:

Filosofen Erik M. Christensen betrakter Ibsen som den eneste anarkistiske tenkeren som samler maktens ødeleggelse av fellesskapet i et begrep: Kjærligheten. At Ibsen kan betraktes som er anarkistisk tenker, kommer særskilt til syne i Ibsens personlige brev.

Erik M. Christensen. *Henrik Ibsens anarkisme: de samlede værker*. (København: Akademisk Forlag, 1989), 284, 5:

Peter Kropotkin argumenterer for at Ibsen kan betraktes som en anarkistisk tenker i sin Encyclopediaartikkel «Anarchism». Her tydeliggjør Kropotkin at anarkistisk tenkning har influert moderne litteratur, og omvendt at moderne litteratur har vært sentral for utviklingen av anarkismen.

Peter Kropotkin. «Anarchism» i *The Encyclopedia Britannica* [1910]. Oversatt av Anarchy Archives. www.marxists.org. <https://www.marxists.org/reference/archive/kropotkin-peter/1910/britannica.htm> (20.10.2015), 10:

Goldman var antagelig klar over at Ibsen uttrykker anarkistiske tanker i sine private brev, og publiserte en gjennomgang av Ibsens brev i det første nummeret av *Mother Earth* i mars 1906.

Emma Goldman. *Mother Earth, vol. 1, 1906-1907*. (New York: Greenwood Reprint Corporation, 1968), 61: I *The Social Significance of the Modern Drama* (1914) fremstiller Goldman Ibsen som en anarkistisk tenker, blant annet gjennom å henvise til et brev Ibsen skriver til Georg Brandes. Her skriver Ibsen følgende: «The State is the curse of the individual. How has the national strength of Prussia been purchased? By the sinking of the individual in a political and geographical formula... The State must go! That will be a revolution which will find me on its side. Undermine the idea of the State, set up in its place spontaneous action, and the idea that spiritual relationship is the only thing that makes for unity, and you will start the elements of a liberty which will be something worth possessing».

TREDJE AKT

(...)

NORA [HELMER]. Hva regner du for mine helligste plikter?

[TORVALD] HELMER. Og det skal jeg behøve å si deg! Er det ikke pliktene imot din mann og dine barn?

NORA. Jeg har andre likså hellige plikter.

HELMER. Det har du ikke. Hvilke plikter skulle det være?

NORA. Pliktene mot meg selv.

HELMER. Du er først og fremst hustru og mor.

NORA. Det tror jeg ikke lengre på. Jeg tror jeg er først og fremst et menneske, jeg, likeså vel som du, – eller iallfall at jeg skal forsøke på å bli det. Jeg vet nok at de fleste gir deg rett, Torvald, at det står noe slikt i bøkene. Men jeg kan ikke lengre la meg nøye meg med hva folk flest sier, og hva der står i bøkene. Jeg må selv tenke over de ting og se å få rede på dem.

(...)

HELMER. Du taler som et barn. Du forstår ikke det samfunn du lever i.

NORA. Nei, det gjør jeg ikke. Men nu vil jeg sette meg inn i det. Jeg må se å komme etter hvem der har rett, samfunnet eller jeg.

(...)

HELMER. Så er kun én forklaring mulig.

NORA. Hvilken?

HELMER. Du elsker meg ikke mer.

NORA. Nei, det er just tingen.

(...)

HELMER. Nora, – Kan jeg aldri bli mer enn fremmed for deg?

NORA. Akk, Torvald, da måtte det vidunderligste skje.⁷

Et dukkehjem tilskriver kvinner et bestemt ansvar for sin egen frigjøring. *Et dukkehjem* i sin helhet og særlig Noras replikk «[...] jeg er først og fremst et menneske», har hatt stor betydning for politiske bevegelser, kvinnefrigjøringen,⁸ og for Goldmans anarkistfeminisme.⁹ Ibsens Nora har derfor blitt stående som et symbol for den «nye kvinnen».¹⁰ Goldman leser *Et dukkehjems* siste akt som en oppfordring til politisk motmakt: Da Nora gikk ut i verden med en ny regenerert personlighet, åpnet hun porten til frihet for sitt eget kjønn og for den kommende menneskeheten.¹¹

Emma Goldman. *The Social Significance of the Modern Drama*. <https://theanarchistlibrary.org/special/index>, <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-the-social-significance-of-the-modern-drama#toc3> (17.07.2015), 5.

⁷ Ibsen. *Et dukkehjem*, 81:

«Det vidunderligste» er et gjennomgående uttrykk som Nora anvender seg av i *Et dukkehjem*. Jeg forstår at «det vidunderligste» refererer til en gjensidig respekt mellom mennesker. Goldman betegner anarkismen som «beautiful ideal». Her kunne det vært interessant å undersøke om det finnes en forbindelse mellom Goldmans formulering og Ibsens «det vidunderligste».

⁸ Bildøen «Det Helmer sa», 86–7.

⁹ Kathy E. Ferguson. *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*. (Copyright (C): Rowman & Littlefield Publishers, 2011), 191.

¹⁰ Sally Ledger. «Ibsen, the New Woman and the Actress» i *The New Women in fiction and facts: fin-de-siècle*. Red. Angeliq Richardon og Chris Willis. (Great Britain: Palegrave, 2001), 79-93.

¹¹ Emma Goldman. «Modern Drama: A Powerful Disseminator of Radical Thought» [1911] i *Anarchism and Other Essays*, 200.

1.2. OPPGAVENS HENSIKT OG PROBLEMSTILLING

Hensikten med denne oppgaven er å undersøke hvordan kjærlighet og moderskap kan være bærere av politisk frigjøring i Goldmans anarkistfeminisme. Goldmans anarkistfeministiske teori er interessant når det kommer til kvinneundertrykkelse fordi hun setter kvinners situasjon i sammenheng med relasjonen mellom frihet og den politiske organiseringen av kjærligheten. Det er meningsfullt å anvende Goldmans anarkistfeministiske teori i undersøkelsen av kvinners politiske undertrykkelse og frigjøring fordi Goldman i motsetning til sin samtids anarkisme integrerer feminismen i anarkismen, og fordi hun i motsetning til sin samtids kvinnebevegelse setter etikk snarere enn rettigheter som forutsetning for kvinnefrigjørelsen.

Når kjærlighet er koblet sammen med stat og kirke, er kjærligheten i følge Goldman forankret i undertrykkende strukturer. Min tese vedrørende dette er at kjærligheten når den er politisk organisert med utgangspunkt i patriarkalske maktstrukturer, i følge Goldman ser annerledes ut for kvinner enn for menn. Dette gjør kjærligheten til et feministisk og anarkistisk problem. Fordi kjærligheten både er dypt personlig og dypt strukturell, er kjærlighet slik jeg ser det, et fruktbart begrep å granske vekselvirkingen mellom individers interne selvpoppfatning og kreasjon av seg selv, og samfunnets eksterne konstruksjon av mennesket og menneskelige relasjoner. Dette gjør at kjærlighet også er avgjørende for frihet, for hva frihet *er*, og for hvem frihet gjelder og skal gjelde for. Også psykologiprofessoren Hanne Haavind og kjønnsforsker Anna G. Jónasdóttir argumenterer for at den patriarkalske kjærligheten er kjønnnet. Goldman skiller seg fra Haavind og Jónasdóttirs tilnærminger ved at hun fremsetter en *anarkistfeministisk* analyse. Min undersøkelse skiller seg videre fra Haavind og Jónasdóttir fordi jeg utover det å betrakte kjærlighet i relasjon til ufrihet og frigjøring, også ser kjærlighet som en *forutsetning for frihet*.

Kjærlighet er i følge den politiske filosofen Hannah Arendt (1906-1975) upolitisk, fordi den ekskluderer den offentlige sfæren.¹² Min undersøkelse tar utgangspunkt i det motsatte, at kjærlighet først og fremst er politisk. Dette gjør at min undersøkelse inngår i den feministiske tradisjonen som motsetter seg dualismen mellom en såkalt privat og offentlig sfære. Jeg mener at det er interessant å undersøke *at og hvordan* kjærlighet kan være politisk, ikke først og fremst fordi en slik

---

¹² Shin Chiba. «Hannah Arendt on Love and the Political; Love, Friendship and Citizenship» i *The Review Politics Vol. 5. No 3, Summer 1995*. (Cambridge: University of Notre Dame du lac on behalf of Review of Politics, 1995), 506-7.

fremstilling rokker ved et syn på kjærlighet som utelukkende handler om følelser, eller fordi kjærlighet er noe som på et eller annet plan angår alle, men fordi kjærlighet slik jeg ser det, er politisk tilknyttet frihet.

Oppgavens problemstilling lyder som følgende: *Hva er relasjonen mellom frihet og kjærlighet slik begrepene og den politiske forbindelsen mellom dem fremstår i Goldmans anarkistfeminisme?* For å kunne svare på dette må jeg også stille spørsmålet: *Hvordan relaterer det individuelle og det mellommenneskelige i Goldmans anarkistfeminisme seg til hverandre?*

1.3. TIDLIGERE FORSKNING OM GOLDMAN OG VALG AV MATERIALE

Det som fascinerer hos Goldman, har for mange vært det faktum at hun levde ut det idealet hun forsvarte: Anarkisme og fri kjærlighet.¹³ Det som interesserer meg, er imidlertid den måten Goldman i sin anarkistfeministiske teori ved hjelp av kjærlighet, sammenkobler og tilskriver hvert individ et ansvar for alle menneskers frihet. Selv om det ofte er en sammenheng mellom liv, aktivisme og teori, så er det ikke denne sammenhengen jeg er opptatt av her. I denne oppgaven er jeg først og fremst interessert i Goldmans tenkning og teorier. Min analyse skiller seg derfor fra tidligere forskning som enten fokuserer på Goldmans levde liv, eller på relasjonen mellom teori og praksis hos Goldman. Jeg har således, og med de begrensingene som dette innebærer, utelatt biografisk forskning om Goldman.¹⁴ Derimot har jeg i likhet med biografisk forskning om Goldman anvendt Goldmans egen autobiografi *Living My Life* (1931), tekster skrevet av Goldman og intervjuer av Goldman som *Emma Goldman Papers Project* har tilgjengeliggjort på sin internettside. Prosjektet har siden 1980 samlet, organisert og redigert titusenvis av dokumenter fra hele verden av og om Goldman, og er derfor en viktig portal for forskning om Goldman.

I tillegg til fokuset på det biografiske, preges tidligere forskning av en strid om hvorvidt Goldman var en selvstendig tenker eller ikke. Det er flere årsaker til dette. Et argument for at Goldman ikke er en selvstendig tenker er tilknyttet det faktum at hun var aktivist: At aktivisme ofte blir assosiert med formidling av ideer som allerede er etablerte, og derfor utelukker teoriutvikling. Ahrne Thorne, redaktør for den

¹³ Anita Goldman. «Förord» i *Den dansande agitatorn* av Emma Goldman. Tekster i utvalg av Anita Goldman. Oversatt av Anita Goldman. (Stockholm: Federativs klassikserie, 1980), 7.

¹⁴ En biografi om Goldman som kan være verdt å nevne er *Rebel in Paradise. A Biography of Emma Goldman* (1961) av Richard Drinnon.

anarkistiske journalen *Fraye Arbeter Shtime*, skriver for eksempel at «Emma was a woman of action. She was not a theorist, not a deep thinker».¹⁵ Et annet argument har å gjøre med den måten Goldman skriver frem sin anarkistfeminisme: Hun er både anarkist og feminist, og har derfor latt seg influere av en rekke progressive tenkere, som for eksempel av Ibsen, anarkistkommunisten Peter Kropotkin (1842-1921), filosofen Friedrich Nietzsche (1844-1900) og psykoanalytikeren Sigmund Freud (1856-1939). I et historisk perspektiv er mangel på selvstendighet en kritikk som ofte har blitt rettet mot kvinnelige tenkere. Når kvinner arbeider og trekker veksler på en tradisjon blir det gjerne sett som en svakhet, at de bare kopierer, mens når menn arbeider på samme måte blir det betraktet som om de har god kjennskap til andres teorier og klarer å utvikle dette videre.¹⁶ Historikeren Barry Pateman skriver om Goldman at «she had great ability to put down the ideas – the drama, anarchist communist – to put them in this blender, and come out with a way forward».¹⁷ Jeg betrakter i likhet med Pateman Goldmans teoretiske mangfoldighet på den sistnevnte måten.

Kilder som har vært relevante for denne oppgaven er derfor forskning om Goldman som anarkistisk og feministisk teoretiker. Oppgavens hensikt og problemstilling begrenser ytterligere tilgang til forskning som er aktuell for min undersøkelse. Denne analysen forholder seg derfor bare til tidligere forskning som jeg mener betrakter Goldman som en selvstendig tenker, og som berører Goldmans syn på frihet og kjærlighet, og Goldman i relasjon til politisk filosofi. Basert på disse kriteriene er tre bøker særlig viktige for min analyse: *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets* (2011) av statsviter Kathy E. Ferguson, antologien *Feminist interpretations of Emma Goldman* (2007) redigert av statsviter Penny A. Weiss og kvinneforsker Loretta Kensinger, og *Sexuality and the Impurity of the State* (1993) av sosiologen Bonnie Haaland.

Ferguson skriver frem Goldman som politisk tenker. Dette gjør hun i relasjon til dualismen teori og praksis, og gjennom å forankre Goldmans teori i en anarkistisk, feministisk og politisk filosofisk tradisjon. Til tross for at jeg i likhet med Ferguson frembringer Goldmans anarkistfeminisme som politisk ved hjelp av anarkistisk,

---

¹⁵ Ahrne Thorne. «Ahrne Thorne» i *Anarchist Voices. An Oral History of Anarchism in America*. Red. Paul Avrih. (Edinburgh, Oakland og West Virginia: AK Press, 2008), 81.

¹⁶ Zdenka Kalnická. *Dislocation women from Philosophy: Five Strategies*. <http://publica.webs.ull.es/>, <http://publica.webs.ull.es/upload/REV%20CLEPSYDRA/09-2010/08%20Kalnicka.pdf> (19.01.2016), 149 og 152.

¹⁷ Barry Patman. «Anarchism and Anarchy: A Historical Perspective», North American Anarchist Studies Network (Hartford, CT: November 21, 2009); and personal communication with Barry Patman, July 22, 2002. Hentet fra Ferguson. *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*, 8.

feministisk og politisk filosofisk tradisjon, så er politikk i min undersøkelse annerledes enn politikk hos Ferguson. Ferguson ser riktignok at kjærlighet hos Goldman er tilknyttet revolusjon, og derfor at kjærlighet kan ha med politikk å gjøre. I min analyse forstår jeg derimot at kjærlighet hos Goldman *er* politikk. Min undersøkelse skiller seg også fra Ferguson, og er et bidrag til tidligere forskning fordi jeg viser at etikk hos Goldman kommer forut for politikk.

Filosofen Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) nevnes i to setninger av Ferguson i *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*. Ferguson plasserer ikke Hegel i relasjon til Goldman, men nevner ham i forbindelse med Goldmans idéhistoriske kontekst. På side 5 angis Hegel i tilknytning til hvilke kanoniserte politiske filosofer som i likhet med Goldman diskuterer relasjonen mellom teori og praksis. På side 155 antydes Hegel i forbindelse med den idéhistorisk kontekst til tre tenkere som har forbindelse med Goldmans anarkistfeminisme; anarkisten Gustav Landauer (1870-1911), Nietzsche, og pro-anarkisten Max Stirner (1806-1856).¹⁸ I min analyse argumenterer jeg for at Goldmans syn på frihet har idémessige røtter i Hegels syn på frihet slik frihet formidles i *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1819). Ingen har, så vidt jeg vet, utviklet denne idéhistoriske relasjonen mellom Goldman og Hegels frihetsbegrep. Her skiller min analyse seg fra tidligere forskning om Goldmans syn på frihet, så vel som Goldmans idéhistoriske kontekst.

Som tittelen avslører, er det primære fokus i *Feminist interpretations of Emma Goldman*, Goldmans feminisme. Her vektlegges også hennes politiske og sosiale innflytelse. Det ingen av bidragsyterne diskuterer, og det min forskning kan bidra med, er at Goldmans feminisme slik den kommer til uttrykk i den politiske relasjonen mellom frihet og kjærlighet, utgjør en gren av den feministiske etikken. Den artikkelen som ligger nærmest mine iakttagelser er statsviter Lori Jo Marsos «A Feminist Search for Love. Emma Goldman on the Politics of Marriage, Love, Sexuality, and the Feminine». Jeg deler Marsos oppfatning om at kvinners frigjøring må komme i og fra kvinnen selv. Det Marso derimot ikke tar opp, og som er sentralt for min analyse, er at Goldmans syn på moderskap kan betraktes som politisk motmakt og være bærer av politisk frigjøring.

Haaland fokuserer hovedsakelig på Goldmans ideer slik de relaterer seg til seksualitet og reproduksjon, og hvordan disse ideene har et frigjørende potensiale når

---

¹⁸ Ferguson. *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*, 5 og 155.

det kommer til kvinners seksualitet. Haaland vektlegger også Goldmans syn på relasjonen mellom det interne og det eksterne. Dette er et fokus jeg deler med Haaland. I likhet med Haaland betrakter jeg også seksualitet som tilknyttet frigjøring. Min analyse skiller seg imidlertid fra Haalands ved at jeg først og fremst fokuserer på kvinners kjærlighet og moderskap som bærer av politisk frigjøring. Seksualitet utgjør, slik jeg betrakter Goldman, en integrert del av kjærlighet mellom kvinne og mann, og er derfor bare en del av frigjøringen.

Min analyse skiller seg altså primært fra tidligere forskning på fem måter. For det første ved at jeg ser kjærlighet som en forutsetning for frihet. For det andre fordi jeg anvender Hegel for å forstå Goldmans syn på frihet. For det tredje fordi jeg leser Goldmans begrep om kjærlighet som politisk, og derfor både som hemmende og produktivt når det kommer til frihet. For det fjerde tolker jeg Goldman dit hen at hun utvikler en egen kjærlighetsetikk basert på sin forståelse av relasjonen mellom frihet og kjærlighet. Til slutt fordi jeg forstår at kjærlighet og moderskap i Goldmans anarkistfeminisme kan være bærer av politisk frigjøring.

1.4. AVGRENSING OG DEFINISJON AV BEGREPER

Gjennom å definere begrepene *politikk* og *kjærlighet som politisk*, vil jeg først avgrense oppgaven, og deretter argumentere for hvorfor jeg mener at det er legitimt å granske at og hvordan kjærlighet kan være politisk. Denne diskusjonen har til hensikt å begrunne hvorfor politikk og kjærlighet hører sammen i min oppgave. Dette er en forutsetning for at jeg kan undersøke hvordan kjærlighet og moderskap i Goldmans anarkistfeminisme kan være bærere av politisk frigjøring.

To definisjoner ligger til grunn for hvordan jeg kommer til å anvende betegnelsen politikk; at *politikk* i følge *Store norske leksikon* er den aktiviteten som går ut på å styre eller lede samfunnsutviklingen,¹⁹ og at *politikk* i følge sosiologen Bülent Diken er en selvkonstruerende virksomhet som konstruerer seg selv som subjekt og som «folk».²⁰ Da den første definisjonen preges at et ovenfra-og-ned perspektiv på politikk, så uttrykker den sistnevnte definisjonen et nedenifra-og-opp perspektiv på politikk.

---

¹⁹ Ole T. Berg. «Politikk» i *Store norske leksikon* [22.05.2014]. <https://snl.no/>, <https://snl.no/politikk> (22.09.2015)

²⁰ Bülent Diken. *Revolt, Revolution, Critique: The Paradox of Society*. (New York: Routledge, 2012), 82.

Relasjonen mellom *Store norske leksikon* og Dikens definisjoner kan løftes frem ved hjelp av filosofen Claude Leforts to begreper; «politics» (fransk. *la politique*) og «the political» (fransk. *le politique*). Det Lefort betegner som «the political» har likhetstrekk med *Store norske leksikons* definisjon. «The political» fokuserer på konstitusjonelle nødvendigheter og refererer til politikk som et regime, samt til politikere eller statskvinner. Dikens definisjon kan sammenlignes med Leforts andre begrep om «politics», og dreier seg om politikk forstått som makt. «Politics» omhandler spørsmål tilknyttet hvem som har makt, konflikt mellom ulike interesser og ulike ideologier, og eventuelle former for konfliktforståelse. Sagt på en annen måte så handler «politics» om samfunnets måte å representere sin helhet og forstå seg selv som kollektiv på.²¹ Politikk kan ut i fra «the political» og «politics» betraktes på to måter med hensyn til frihet: At frihet enten er tilknyttet for eksempel juridiske rettigheter, eller at frihet er tilknyttet forbindelsen mellom individ og kollektiv. Jeg kommer til å anvende meg av begge perspektivene i min undersøkelse av den politiske relasjonen mellom frihet og kjærlighet.

Anarkistfeminisme er et forsvar for «politics». Fordi «politics» handler om å konstruere seg selv som subjekt og som folk, kommer jeg videre til å betegne «politics» som *mellommenneskelig politikk*. «The political» er den forståelsen og anvendelsen av politikk som kritiseres av Goldman i hennes anarkistfeministiske samfunnsanalyse. Jeg kommer videre til å omtale denne måten å se politikk på som *institusjonell politikk*. I Goldmans anarkistfeministiske samfunnsanalyse refererer institusjonell politikk oftest til staten og kirken. Det er i forbindelse med denne siste definisjonen av politikk jeg kommer til å anvende begrepene *institusjonell politisk frihet* og *institusjonell politisk kjærlighet*. En nærmere begrepsredegjørelse av disse kommer først i kapittel «3.4.1. Individets ufrihet i relasjon til frihet og kjærlighet».

At og hvordan kjærlighet kan iakttas som politisk, og hvordan kjærlighet fremtrer i patriarkalske maktstrukturer, vil jeg tilnærme meg på bakgrunn av Haavinds artikkel *Love and Power in Marriage* (1984), og Jónasdóttirs avhandling *Kärlekskraft, makt och politiska intressen* (1991). Haavind utvikler sin teori basert på empiri vedrørende sosiologiske undersøkelser tilknyttet forandringene av kjønnsrelasjonene på 1970-tallet. Mer spesifikt, empiri tilknyttet spørsmålet om hvordan en kan forklare at kjønnsulikhetene, slik de kommer til uttrykk i tradisjonelle

---

²¹ Jame D. Ingram. «The Politics of Claude Lefort's Political: Between Liberalism and Radical Democracy» i *Thesis Eleven*, Number 89, November 2007. (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: SAGE Publications, 2006), 35-6.

mønstre av arbeid og omsorg, ser ut til å vedvare.²² Jónasdóttir arbeider på sin side ut fra tre ulike, men likevel relaterte teoretiske perspektiver: En feministisk-materialistisk historieoppfatning, en historisk spesifikk teori om patriarkatet, og en teori om kvinners interesse og forutsetninger for et demokratisk og kvinneverdig samfunn.²³ Haavind og Jónasdóttir har til felles at de mener at kjærlighet både kan være en hemmende og en produktiv kraft når det kommer til frihet. Kjærlighet som en produktiv kraft kommer tydeligere frem hos Jónasdóttir enn hos Haavind. De deler også oppfatningen om at kvinners underordnede posisjon i patriarkatet kan forklares ved hjelp av den måten kvinner og menns kjærlighet er konstruert og organisert på innenfor rammene av ekteskapet. En sentral ulikhet mellom dem, og grunnen til at jeg har valgt å anvende begge, er at Haavind primært fokuserer på betydningen av kjønn og interaktiv bekreftelse av kjønnsidentitet, mens Jónasdóttir fokuserer på menneskets eksistensielle behov av å elske og bli elsket.²⁴

Kjærlighet mellom kvinne og mann kan ut i fra Haavinds undersøkelse defineres som den lettelsen og gleden en føler når minst en part har fått inntrykk av at deres unike interaksjon vil gjøre kvinnelig underordning og mannlig dominans positivt og verdt å begjære. Distribusjonen av makt mellom kjønnene og muligheten for kjærlighet mellom mennesker, reguleres i følge Haavind av ekteskapet. Ekteskapet er i denne mening et uttrykk for institusjonell politikk. Videre forstår Haavind *makt* som et relasjonelt begrep som beskriver hva som foregår mellom mennesker. Makt er derfor årsaken til hvorfor en person dominerer en annen, enten dominansen er tilsiktet eller ikke.²⁵ Kjærlighet er et særskilt uttrykk for makt fordi kjærlighet handler om hvordan mennesker forholder seg til hverandre. Dette fører til at kjærlighet har med politikk å gjøre, både med henhold til mellommenneskelig politikk og institusjonell politikk.

Har *politikk* en særskilt betydning så mener Jónasdóttir at den defineres som «ett kraftfält för viljorna och viljornas konsekvenser där det avgörs hur vi människor har det med varandra», og videre at «[k]önsrelationerna är ett sådant relativt självständig kraftfält».²⁶ Hva Jónasdóttir mener med kraft, påminner altså om det

---

²² Margunn Bjørnholt. «Theorizing love, work and family in early Norwegian family research and today» i *Love – A Question for Feminist in the Twenty-First Century*. Red. Anna G. Jónasdóttir og Ann Ferguson. (London/New York: Routledge, 2014), 240.

²³ Anna G. Jónasdóttir. *Kärlekskraft, makt och politiska intressen*. (Göteborg: Daidalos, 2003), 26.

²⁴ Bjørnholt. «Theorizing love, work and family in early Norwegian family research and today», 239-41.

²⁵ Hanne Haavind. «Love and Power in Marriage» i *Patriarchy in a Welfare Society*. Red. Harriet Holter. (Oslo, Bergen, Stavanger og Tromsø: Universitetsforlaget, 1984), 144, 138 og 141.

²⁶ Jónasdóttir. *Kärlekskraft, makt och politiska intressen*, 48.

Haavind betegner som makt. Kjærlighet har med politikk å gjøre, både hos Haavind og Jónasdóttir, fordi begge iakttar kjærlighet som kjønnsrelasjonens sosiale og politiske maktrelasjoner, og ikke først og fremst som individers indre følelsesliv.²⁷ Med betegnelsen *politisk* kommer jeg til å referere til denne generelle maktrelasjonen mellom mennesker.

Jenter og gutter blir fra barndommen av, fordi de har ulike biologiske kjønn, oppfattet som motsetninger til hverandre. Dette leder til en kjønnsbasert forskjell når det gjelder oppfatning av selvet og verden. Et slikt utgangspunkt forklarer at jeg i kapittel «3.4.3. Noras dukkehjemsbarn», diskuterer Goldmans syn på barn og barndom. Videre er den adferden som ifølge Haavind har størst sjanse til å bli verdsatt som *positivt feminin*, en underordning som ser ut til å være noe annet en underordning, og som derfor er valgt eller strevd for. Den tilsvarende måten å være *positiv maskulin* på, er når dominansen fremstår som rimelig og ikke strevd for. På grunn av dette skapes det ulikheter mellom hva kvinner og menn forventer, og hva de er villige til å gjøre på grunn av kjærlighet. Det dannes altså ulike regler for kvinner og menn for hvordan en kan benytte seg av andres kjærlighet.²⁸ Kvinner gis i følge Haavind og Jónasdóttir retten til å fritt gi av seg selv, mens mannen gis retten til å utnytte den omsorg og hengivenhet han tar eller får fra kvinnens kjærlighet. Dette diskuterer jeg i kapittel «3.4.3. Nora før siste akt», som *dobbeltmoralisk standard*.

1.5. TEORETISK PERSPEKTIV

I oppgaven vil jeg bruke filosofen Karl Marx' (1818-1883) begrep om fremmedgjøring (tysk. *Entfremdung*) slik begrepet fremstår i *Ur De økonomisk-filosofiska manuskripten* (1844), for å belyse hvordan (institusjonell politisk) kjærlighet i følge Goldmans anarkistfeminisme kan innskrenke frihet.²⁹ *Fremmedgjøring* er et begrep som først og fremst er knyttet til Marx teori om arbeid, men det brukes også til å beskrive andre forhold: Menneskets fremmedgjøring fra seg

---

²⁷ Lena Gunnarson. *On the Ontology of Love, Sexuality and Power. Towards a Feminist-Realist Depth Approach*. (Örebro: Örebro University www.publications.oru.se/trycksaker@oru.se, 2013) (19.09.2015), 88.

²⁸ Haavind. «Love and Power in Marriage» i, 140, 147, 145.

²⁹ Marx begrep om fremmedgjøring er delvis influert av Hegel og Ludwig Feuerbachs anvendelse av begrepet fremmedgjøring. Fremmedgjøringsanalysen til Marx anknytter i denne sammenheng til Hegels teori om betydningen av menneskelig arbeid. At arbeidet er den prosessen der mennesket former seg selv og verden. Videre anknytter Marx' analyse av fremmedgjøring til Feuerbachs teori om religion, der mennesket blir fremmedgjorte for sin egen kreasjon. Til forskjell fra Feuerbach så omhandler Marx, lønnsarbeid.

Per Månson. «Karl Marx» i *Kapital, rationalitet och social sammanhållning: En introduktion till klassisk samhällsteori*. (Johanneshov: MTM, 2014), 25-6.

selv, fra hverandre og fra samfunnet. I følge Marx uttrykker mennesket sitt artsvesen i arbeid – eller mer presist i menneskets frie produktive virksomhet. Med andre ord så forstår Marx at mennesket blir seg selv gjennom arbeid, at arbeid er den prosessen der mennesket former både seg selv og verden. Mennesket blir i lønnsarbeidet fremmed for sitt produkt. Det har å gjøre med at arbeiderens forhold til sitt produkt også er arbeiderens forhold til sin egen virksomhet, altså arbeiderens forhold til seg selv.³⁰ Når arbeid utføres som lønnsarbeid, som en blott nødvendighet for overlevelse, blir både arbeidsproduksjonen og arbeideren en vare. Det resulterer i at mennesket, slik Marx ser det, blir fremmedgjort fra sine skapelser, fra seg selv og fra hverandre i samfunnet.³¹

Jónasdóttir gir kjærligheten den plassen arbeid har i Marx teori om fremmedgjøring. Kjærlighet kan i termer av produksjon og reproduksjon av liv og personer forstås som «[...] en særskild slags aliererbar³² menneskelig förmåga, och en potentiell drivkraft».³³ Jeg har latt meg inspirere av Jónasdóttir når det kommer til dette.

Det er tre grunner til at jeg har valgt å bruke Marx. Først fordi det finnes likheter mellom utnyttelsen av arbeidskraft og det Jónasdóttir betegner som kjærlighetskraft. Derfor mener jeg det kan være givende å anvende fremmedgjøring som modell for å tilnærme meg eksistensielle og institusjonelle forutsetninger for og konsekvenser av (institusjonell politisk) frihet og (institusjonell politisk) kjærlighet hos Goldman. Fremmedgjøring synes også å være et givende begrep for å undersøke relasjonen mellom frihet og kjærlighet på den ene siden, og institusjonell politisk frihet og institusjonell politisk kjærlighet på den andre siden. For det andre er fremmedgjøring en idéhistorisk interessant modell å granske oppgavens hensikt og problemstilling igjennom fordi det finnes mange idékoblinger mellom anarkismen og Marx/kommunismen.³⁴ For det tredje, siden Goldmans teori langt på vei er i overensstemmelse med Marx' oppfattelse av relasjonen mellom lønnsarbeid og ufrihet, og fordi hun antageligvis kjenner til denne teorien,³⁵ mener jeg at det kan være

---

³⁰ Karl Marx, «Ur De ekonomisk-filosofiska manuskripten» i *Människans frigörelse* [1965]. Red. Sven-Eric Liedman. (Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB, 1995), 70.

³¹ Månson. «Karl Marx», 26.

³² Liedman oversatte *entremdung* til *alienasjon*. I forordet til *Människans frigörelse* skriver Liedman at han i etterkant foretrekker *förfämligande*.

³³ Jónasdóttir. *Kärlekskraft, makt och politiska intressen*, 8.

³⁴ Det er ikke min intensjon å granske denne ideologiske relasjonen.

³⁵ Goldman skriver for eksempel: «Man is being robbed not merely of the products of his labor, but of the power of free initiative, of originality, and the interest in, for desire for, the things he is making».

Emma Goldman. «Anarchism: What It Really Stands For» [1910] i *Anarchism and Other Essays*, 47.

fruktbart å anvende begrepet om fremmedgjøring i analysen av Goldmans anarkistfeminisme og hennes syn på den politiske forbindelsen mellom frihet og kjærlighet. Dette siste punktet vil jeg utdype:

Marx tydeliggjør at forholdet mellom kvinne og mann er det umiddelbare, naturlige og nødvendige forholdet mellom mennesker, og at en ved å se på hvordan denne relasjonen manifesterer seg kan avgjøre hele menneskehetens utviklingsnivå.³⁶ Slik jeg forstår dette, mener Marx at det er reproduksjonen som forbinder mennesker til hverandre. Reproduksjonen forutsetter kjærlighet både i form av attraksjon og omsorg. Kjærlighet mellom kvinne og mann definerer hva det innebærer å være kvinne og mann, så vel som relasjonen mellom kjønnene. Fordi relasjonen mellom kvinne og mann er det nødvendige forholdet mellom mennesker så er dette forholdet også avgjørende for kjærlighet, for hvordan den konstrueres, organiseres og praktiseres. Videre er det menneskets virksomme forhold til seg selv, altså at mennesket kan gjøre sin egen virksomhet til et «objekt» for seg selv, som i følge Marx utgjør menneskets artsvesen. Menneskets virkeliggjørelse av sitt artsvesen formoder, slik jeg leser Marx, at alle de kreftene som tilhører mennesket som art, anvendes.³⁷ Mennesket som artsvesen forutsetter derfor et samfunn. Det er av den grunn kjærligheten mellom kvinne og mann som avgjør om mennesket kan virkeliggjøre sitt artsvesen. Dette forklarer også hvorfor relasjonen mellom kvinne og mann kan avgjøre hele menneskehetens utviklingsnivå når det kommer til frihet, og hvorfor kjærlighet kan betraktes som politisk.

Den patriarkalske organiseringen av institusjonell politisk kjærlighet vender ved hjelp av ekteskapet, opp og ned på det forholdet mellom kvinne og mann som i utgangspunktet er grunnlaget for at mennesket kan realisere seg selv som artsvesen. Dersom kjærligheten ser annerledes ut for kvinner enn for menn, om kjærligheten blott blir et redskap for produksjon og reproduksjon av liv og personer, eller for hvordan kvinner og menn skal realisere sin virksomhet, så fremmedgjør kjærligheten mennesket fra seg selv, fra hverandre og fra samfunnet.³⁸

---

³⁶ Marx, «Ur De økonomisk-filosofiska manuskripten», 91-3:

Dette er en tanke som deles av progressive sosialister og liberalister. Deriblant mente den sosialistiske Charles Fourier at utvikling kan måles ut ifra kvinners stilling og posisjon, og at en forbedring av kvinners rettigheter er det eneste som kan føre til fremgang.

Charles Fourier. «Kritik av det repressiva moralsystemet» i *Slaget om de små pastejernene, Skrifter i urval*. Utvalg av Michael Helm. Oversatt av Ulf Gyllenhak. (Stockholm: Federativt förlag, 1983), 52.

³⁷ Marx. «Ur De økonomisk-filosofiska manuskripten», 130 og 72.

³⁸ Marx, «Ur De økonomisk-filosofiska manuskripten», 91-3.

1.6. METODOLOGI OG DISPOSISJON

Jeg har metodologisk arbeidet frem Goldmans anarkistfeministiske teori om frihet og kjærlighet ved hjelp av to metodologiske utgangspunkter: Immanent kritisk lesning og hermeneutikk. Tyngdepunktet for mitt arbeid har vært å anskueliggjøre Goldmans helhetlige teori på dette området, basert på hennes essays, politiske pamfletter, taler, intervjuer, autobiografi og brev på den ene siden, og på den andre siden ved hjelp av den anarkistiske og feministiske idétradisjonen.³⁹

Immanent kritikk henter sin normative målestokk fra den gjenstanden som kritikken anvender seg av.⁴⁰ Det betyr at immanent kritikk evaluerer sitt undersøkelsesobjekt med prinsipper og erklærte normer som er iboende i sakens virkelighet, og ikke med fremmede prinsipper og begreper.⁴¹ Det er dette som ligger til grunn når jeg for eksempel gransker Goldmans anarkistfeministiske samtidsanalyser av institusjonell politisk kjærlighet slik den fremstår innenfor ekteskapets rammer på 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet. Det kan imidlertid rettes en innvending mot mitt valg av metode: Det finnes elementer i Goldmans tenkning som fremstår som inkonsistente, fordi Goldman utvikler sin anarkistfeminisme i takt med sin aktivisme, og fordi de tekstene jeg har valgt å analysere spenner seg ut over flere tiår og flere ulike formidlingsmetoder. Analysens normative målestokk er derfor ikke helt konsistent. Min hovedintensjon er imidlertid ikke først og fremst å kritisere Goldmans tenkning eller å peke på inkonsistenser, men å fremstille Goldmans anarkistfeministiske teori som sammenhengende og helhetlig når det kommer til frihet og kjærlighet. Jeg forutsetter altså at det finnes en grunnleggende kontinuitet i Goldmans tenkning når det kommer til frihet og kjærlighet, selv om hennes tenkning i løpet av den perioden jeg undersøker selvsagt også utvikler seg. At frihet (for alle mennesker) er anarkismens grunnleggende mål, kan underbygge at jeg inntar et slikt utgangspunkt for min undersøkelse da et slikt overordnet mål systematiserer og strukturerer den anarkistiske tenkningen.

Der den immanente kritiske granskning av Goldmans egen anarkistfeministiske terminologi har behøvd en tydeligere filosofisk klarhet enn det

---

³⁹ Et slikt tekstarbeid er etter min oppfatning et viktig tolkningsarbeid for å forstå anarkistisk, feministisk og politisk filosofisk idétradisjonen.

⁴⁰ Cathrine Holst. «Nancy Fraser i kritikkens landskap» i *Kvinder, køn & forskning* Nr. 4, 2005. <https://tidsskrift.dk/index.php/KKF/article/viewFile/53139/97775> (01.12.2015), 58.

⁴¹ Andrew Buchwalter. «Hegel, Marx, and the Concept of Immanent Critique» i *Journal of the History of Philosophy*, Vol. 29, Number 2, April 1991. (Johns Hopkins University Press, DOI: 10.1353/hpt.1991.0037, http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_the_history_of_philosophy/v029/29.2buchwalter.pdf (06.10.2015)), 254.

som kommer frem i tekstene hennes, har jeg trukket inn den anarkistiske og feministiske idétradisjonen hun er kjent med. Dette har jeg gjort gjennom hermeneutisk metode. *Hermeneutikk* er en tolkningsteori som baserer seg på å finne mening gjennom forståelse. Jeg benytter to sentrale begreper innenfor hermeneutikken: Den hermeneutiske sirkel og horisontsammensmelting. *Den hermeneutiske sirkel*, slik filosofen Friedrich Ast (1778-1841) utarbeider begrepet, betegner relasjonen mellom del og helhet. Delen må begripes i forhold til helheten, og for å forstå helheten så må en se på de enkelte delene.⁴² Goldmans ideer utgjør en del av den anarkistiske og feministiske idétradisjonen, og for å kunne fatte Goldmans anarkistfeminisme er det nødvendig å ha kjennskap også til anarkismen og feminismen. Filosofen Hans-Georg Gadamer (1900-2002) mener at all forståelse forutsetter en annen forståelse, og at erkjennelse derfor er en historisk handling som foreligger i en bestemt situasjon. Goldmans anarkistfeminisme er forankret i hennes samtid. Men det er i følge Gadamer i møtet med noe nytt vi kan utvide vår forståelseshorisont. Det er denne utvidelsen av forståelsen som utgjør Gadamer begrep om *horisontsammensmelting*. Med utgangspunkt i Gadamer mener jeg altså å kunne utvide forståelse av Goldmans anarkistfeminisme ved å trekke inn historiske elementer fra Goldmans samtid, og fra den anarkistiske og feministiske idétradisjonen. Horisontsammensmelting leder til en felles historie. En innvending så vel som fordel er derfor at metoden søker harmoni mellom ulike forståelser.

Jeg er klar over at jeg ikke retter normativ kritikk mot Goldman. I en annen sammenheng er det viktig å ha en kritisk lesning, men i dette prosjektet er ikke dette fokuset. Før en teori kan kritiseres, må den først artikuleres og gis en best mulig fremstilling. Dette er oppgavens fokus. Neste skritt må være å kritisere, noe denne oppgaven ikke har plass til. Goldman kan imidlertid kritiseres for relasjonen mellom hennes essensialistiske syn på moderskap i relasjon til hennes eksistensialistiske menneskesyn. Dette er problematisk fordi det ikke er konsistens med Goldmans oppfatning av at mennesket er det som det konstruerer seg til.

Hensikten med å innlede oppgaven med et utdrag fra *Et dukkehjem*s siste akt er å gi et eksempel på hvordan hermeneutikk kan bidra med en utvidet forståelse av Goldmans anarkistfeminisme. Delvis illustrerer *Et dukkehjem* Goldmans anarkistfeministiske samtidskritikk av institusjonell politisk frihet og institusjonell

---

⁴² Thomas Krogh. *Historie, forståelse og fortolkning*, 4 utgave. *Innføring i de historisk- filosofiske fags fremvekst og arbeidsmåter*. (Copyright: Gyldendal Norsk Forlag, 1996), 224.

politisk kjærlighet. Samtidig plasserer det Goldman i en anarkistisk og feministisk idétradisjon. Dessuten illustrerer *Et dukkehjem* hvor Goldman vil hen med sin anarkistfeminisme.

Oppgaven er strukturert i seks deler. I tillegg til (1) innledningen, består disse delene av (2) historiografisk bakgrunn, (3) analyse, (4) sluttdiskusjon, (5) vedlegg og (6) bibliografi. Historiografisk bakgrunn er oppdelt i to kapitler. Kapittel «2.1. Anarkismen i relasjon til institusjonell politikk og mellommenneskelig politikk», og «2.2. Goldmans kvinnebevegelseskontekst». I kapittel 2.1. gir jeg en generell redegjørelse for hva anarkismen er. Her begynner jeg også undersøkelsen av relasjonen mellom anarkisme og politikk, et tema som er gjennomgående for oppgavens undersøkelse, og som knytter an til oppgavens hensikt og problemstilling. Deretter plasserer jeg Goldman i hennes anarkistiske kontekst. Kapittel 2.2. avdekker konteksten for kvinnekampsbevegelsen på Goldmans tid, og tydeliggjøre at denne bevegelsens primære fokus ikke umiddelbart er overens med anarkismen eller Goldmans anarkistfeminisme.

Analysen i del 3 er avgrenset og strukturert i fem kapitler. Under vil jeg gi en kort redegjørelse for hvert av kapitlene. «3.1. Goldmanns anarkistfeminisme» tar opp tråden fra innledning ved å trekke en parallell til Noras frigjøring og Goldmans anarkistfeminisme. I dette kapittelet gir jeg også en introduksjon til Goldmans anarkistfeminisme basert på dens relasjon til anarkisme, feminisme og politikk. I 3.2. redegjør jeg for «Goldmans menneskesyn» som, slik jeg ser det, ligger, til grunn for hvordan frihet betraktes og defineres. Videre bygger min analyse om fremmedgjøring på at det finnes noe som er en menneskelig essens. Dette forklarer hvorfor analysens andre kapittel handler om Goldmans syn på mennesket.

I kapittel «3.3. Goldmans syn på frihet: Det materielle, individuelle og det sosiale knyttes sammen» definerer jeg tre former for frihet, begrepet kjærlighet, og redegjør for den politiske relasjonen mellom de tre formene for frihet og kjærlighet. Her viser jeg hvordan kjærlighet er en forutsetning for frihet, og hvorfor alle menneskers frihet i følge Goldman er sammenbundet. Gjennom Goldmans forståelse av Kropotkins evolusjonsteori viser jeg videre at mennesket i følge Goldman vil velge frihet på grunn av en kjærlighet til frihet. At alle menneskers frihet er sammenbundet i Goldmans anarkistfeminisme blir forklart gjennom å tydeliggjøre idémessige likhetstrekk mellom Goldman og Hegels syn på frihet.

Kapittel «3.4. Goldmans syn på kjærlighet mellom kvinne, mann og mennesker» handler om hva en kjærlighetsrelasjon mellom kvinne og mann er, så vel som hvilke potensialer tilknyttet frihet en kjærlighetsrelasjon innebærer. Det fokuseres på heterofil kjærlighet fordi dette kapitlet danner grunnlaget for neste kapittel som er Goldmans samtidsanalyse av (det heterofile) ekteskapet.⁴³ Kapittel «3.5. Goldmans syn på relasjonen mellom institusjonell politisk frihet og institusjonell politisk kjærlighet» redegjør for hvordan relasjonen mellom frihet og kjærlighet ser ut når den er tilknyttet institusjonell politikk. Videre hvordan relasjonen mellom institusjonell politisk kjærlighet og institusjonell politisk frihet kommer til uttrykk i forbindelsen mellom kvinner og menn, og kvinner og barn.

Sluttdiskusjonen i del 4 er strukturert og avgrenset i tre kapitler hvor jeg, basert på hva jeg har funnet i analysen, adresserer oppgavens hensikt. I denne delen kommer min egen stemme tydelig frem. Oppgavens to problemstillinger besvares både i analysen og i sluttdiskusjonen. I kapittel «4.1. Goldmans anarkistfeministiske kjærlighetsetikk» argumenterer jeg for at Goldman i sitt syn på den politiske forbindelsen mellom frihet og kjærlighet utvikler en egen kjærlighetsetikk. Kjærlighetsetikken innebærer det ansvaret hvert individ har for alle menneskers frihet. Kapittel «4.2. Goldmans syn på kjærlighet som politisk motmakt» handler om hvordan Goldmans kjærlighetsetikk krever at kvinnen anvender kjærlighet for å utøve politisk motmakt. Videre at kvinners politiske frigjøring kan forankres i moderskapet. Dette utvikler jeg ved hjelp av feministene Alexandra Kollontaj (1872-1952) og Ellen Keys (1849-1926) syn på moderskap. «4.3. Det vidunderligste» er oppgavens avslutning, og svarer derfor eksplisitt på oppgavens hensikt og problemstilling. Tittelen har til hensikt å antyde at Nora ved hjelp av Goldmans anarkistfeminisme kan bli et menneske. På bakgrunn av mitt bidrag så foreslår jeg at relasjonen mellom Goldman og Ibsen kan være interessant for fremtidig forskning.

I oppgavens 5 del har jeg vedlagt «*The <Criminal Anarchy> Law*» slik den er publisert av Goldman i det anarkistiske tidsskriftet *Mother Earth* (1906), som hun selv er opphavskvinne til, og redaktør for. Dette har jeg valgt å gjøre for å gi leseren en innsikt i under hvilke forhold Goldman var aktivist og teoriutvikler. Del 6 om bibliografi krever ingen videre forklaring.

---

⁴³ Goldman beskriver også andre uttrykk som kjærlighetsrelasjoner kan ta.

DEL 2. DEN HISTORISKE KONTEKSTEN – ANARKISMEN OG KVINNEBEVEGELSEN

2.1.1. ANARKISME I RELASJON TIL INSTITUSJONELL POLITIKK OG MELLOMMENNESKELIG POLITIKK

Anarkisme betegner seg i følge anarkisten Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) som apolitisk i relasjon til institusjonell politikk,⁴⁴ men har likevel relasjon til institusjonell politikk og mellommenneskelig politikk. Anarkismen har altså en smalere forståelse av politikk enn det synet på politikk som denne oppgaven tar utgangspunkt i. Anarkisten Jens Bjørneboe (1920-1976) mener at anarkismen er «[...] det hittil eneste, konsekvente forsøket på å forene sosialisme med frihet, på å skape frihetlig sosialisme».⁴⁵ Betegnelsen *anarkisme* kommer fra det greske ordet *anarkhia*, der *an* kan oversettes med *fravær*, og *akhia* med *autoritet* eller *herskere*.⁴⁶ Individuell frihet settes høyt,⁴⁷ ettersom anarkismen både er antihierarkisk og antiautoritær.⁴⁸ Anarkismen bygger på den filosofiske ideen om et naturalistisk samfunnssyn, det vil si at mennesket av naturen er bærer av alle de attributter som gjør det egnet til frihet og sosialt fellesskap.⁴⁹ Anarkismen hviler derfor på en tiltro til mennesket og dets potensiale.⁵⁰ Anarkisme er en fellesbetegnelse på de synspunkter og de teorier som anser enhver over-personlig myndighet for å være til skade for menneskers livsutfoldelse.⁵¹ I tråd med sin apolitiske holdning definerer anarkismen seg som et sosialt tankesystem i opposisjon til såkalte politiske systemer.

Fordi mennesket er et samfunnsvesen, så er den institusjonelle politikken i følge anarkismen, «unaturlig». Parlamentariske institusjoner, som for eksempel demokrati, innebærer at individer avstår fra sin suverenitet gjennom å overlate den til

---

⁴⁴ Pierre-Joseph Proudhon. *What is Property?* [1840] www.marxists.org.

<https://www.marxists.org/reference/subject/economics/proudhon/property/ch05.htm> (21.10.2015), 22 og 24.

⁴⁵ Jens Bjørneboe. «Jens Bjørneboe oppsummerer» [1969]. <https://folkedypet64.wordpress.com/>,

<https://folkedypet64.wordpress.com/2010/08/15/jens-bj%C3%B8rneboe-oppsummerer/> (18.10.2015)

⁴⁶ Thor Inge Rørvik, Tove Pettersen, Tommy Moum, Atle Sævareid og Beate Børresen. *Historie og filosofi 2*. (Oslo: Cappelen Damm AS, 2008), 325:

Anarkhia kan enten brukes om den negative tilstanden av tøylessøshet eller om den positive tilstanden av fravær av herrevælde. «Anarki» og «anarkist» ble første gang anvendt i politiske bemerkelse under den franske revolusjonen som en negativ kritikk. Dobbeltheten i det greske *anarkhia* har resultert i feilaktige oppfatninger av anarkisme. I en folkelig tankeverden forbindes anarkisme ofte med kaos og uorden. Det er anarkisme i positiv forstand denne oppgaven undersøker.

George Woodcock. *Anarkismen*. (Stockholm: Bokförlaget Prisma, 1962), 7-8.

⁴⁷ Thor Inge Rørvik, Tove Pettersen, Tommy Moum, Atle Sævareid og Beate Børresen, 325.

⁴⁸ «anarkisme» i *Filosofisk leksikon*.

⁴⁹ Woodcock. *Anarkismen*, 18.

⁵⁰ Emma Goldman. *Anarchist Looks at Life* [1933]. <http://www.lib.berkeley.edu/goldman/index.html>,

<http://www.lib.berkeley.edu/goldman/pdfs/Speeches-AnAnarchistLooksatLife.pdf> (21.10.2015), 2.

⁵¹ «anarkisme» i *Filosofisk leksikon*.

en eller flere representanter. Dette underkuer individers utfoldelse av de attributtene som gjør mennesket egnet til frihet og sosialt fellesskap. Sosiale handlinger er i følge anarkismen derfor ikke det samme som institusjonelle politiske handlinger. Målsetningen er heller ikke den samme. Det kan nevnes to årsaker til at anarkismen betrakter seg som apolitiske i relasjon til institusjonell politikk. For det første så avviser anarkismen institusjonelle politiske aksjoner fordi staten ikke bør overtas, men avskaffes. For den andre er anarkismen av den oppfatning at revolusjonen ikke bør lede til et klassesdiktatur (heller ikke proletariatets diktatur), men til å avskaffe alle klasser.⁵²

Fordi anarkismen utelukker undertrykkelse av det enkelte mennesket, så er det anarkistiske samfunnet i følge anarkismen også det eneste samfunnet som er menneskeverdig.⁵³ Anarkismen vil derfor også frem til anarkismen fullbyrdes, opponere mot det institusjonelle politiske maktprinsippet som står i sentrum for samtidens samfunnsformer. Behovet av å ta praktiske skritt for å oppnå samfunnets frigjøring, leder anarkismen fra å være et blott sosialt tankesystem til å ta del i politikken verden.⁵⁴ Statsviter Margaret Kohn, hevder at det er i triangelen mellom sosiale forestillinger, kroppslig praksis og ideer at motoffentlighet kan skapes utenfor staten.⁵⁵ Jeg mener at denne iakttagelsen er beskrivende for anarkismen, og for Goldmans anarkistfeminisme.

Anarkismen grunner sin motstandstaktikk på «*propaganda by the deed*» (propaganda gjennom handling).⁵⁶ Metoden omfatter alt fra generalstreiker og motstand mot militærtjeneste, til grunnleggelsen av kooperative samfunn og kredittforeninger. «Propaganda gjennom handling» kan både være voldelig og pasifistisk. Målsetningen med «propaganda gjennom handling» er å oppløse den bestående organiseringen, og enten forberede den sosiale revolusjonen eller sørge for at den ikke slår inn på en autoritær bane.⁵⁷ «Propaganda gjennom handling» har til hensikt å tydeliggjøre distinksjonen mellom anarkismens «direkte aksjon», og den institusjonelle politikken fremgangsmåte som går via representanter.⁵⁸ Jeg mener at

---

⁵² Woodcock. *Anarkismen*, 28 og 26.

⁵³ «anarkisme» i *Filosofisk leksikon*.

⁵⁴ Woodcock. *Anarkismen*, 14 og 26.

⁵⁵ Ferguson. *Emma Goldman. Political thinking in the Streets*, 71.

⁵⁶ John Most, Goldmans første anarkistiske lærer, har blitt kreditert for å popularisere begrepet «propaganda by the deed».

⁵⁷ Woodcock. *Anarkismen*, 27.

⁵⁸ Keith Preston. «Propaganda by the Deed, Fourth Generation, Warfare and the Decline of the State» i *Attack the System. Pan-Anarchism Against the State, Pan-Secessionism Against the Empire*. <http://attackthesystem.com/>, <http://attackthesystem.com/propaganda-by-the-deed-fourth-generation-warfare-and-the-decline-of-the-state/> (21.10.2015), 5.

«propaganda gjennom handling» tydeliggjør at anarkismen gjennom å agere med henhold til mellommenneskelig politikk og i relasjon til institusjonell politikk, nettopp skaper et eget politisk rom utenfor institusjonell politikk samtidig som den har til hensikt å avskaffe denne formen for politikk.

Jeg vil derfor med utgangspunkt i at anarkismen motsetter seg det eksisterende, argumentere for at anarkismen både har med institusjonell politikk og mellommenneskelig politikk å gjøre. Anarkismen forstår at historien utvikler seg gjennom kampen om frihet, og at den menneskelige historien derfor er et resultat av menneskets vilje til frihet. Anarkismen har på grunn av sin kamp for frihet, utviklet seg parallelt med institusjonell politikk, fordi den stadig vender seg dets maktprinsipp.⁵⁹ At anarkismens vesen tar form og formes med henhold til institusjonell politikk forklarer at anarkismen har en forbindelse med institusjonell politikk. Av den grunn er anarkismen også til en viss grad skiftende i sitt vesen og i sin idé. Videre, og til tross for at anarkismen motsetter seg alle former for makt, så mener jeg at anarkismen ytterligere er politisk i termer av mellommenneskelig politikk. Ut fra Jónasdóttirs definisjon av politikk forstår jeg det slik at anarkismen motsetter seg makt i form av maktmisbruk, og ikke i betydning av «kraft». Mellommenneskelig politikk rommer etter min oppfatning all sosial interaksjon mellom mennesker, og ettersom anarkismen er et sosialt tanke-system som tar utgangspunkt i mennesket som individ og samfunnsvesen, kan altså anarkismen også forstås som politisk med henhold til mellommenneskelig politikk.

2.1.2. GOLDMAN I RELASJON TIL ANARKISMEN SOM POLITISK BEVEGELSE

Goldman – også kalt «Red Emma», «the most dangerous woman in America» og «Queen of the Anarchists» – var en av sin samtid viktigste og mest fryktete anarkister. Som politisk bevegelse utviklet anarkismen seg i sammenheng med den internasjonale sosialistiske bevegelsen i andre halvdel av 1800-tallet, og som følge av splittelse i *Første Internasjonalen* (1870) mellom anarkisten Mikhail Bakunin (1814-1876) og Marx.⁶⁰ De tre største anarkistiske retningene var på dette tidspunktet anarkistindividualisme, mutualisme og anarkistkommunisme. Goldmans

---

⁵⁹ Woodcock. *Anarkismen*, 26.

⁶⁰ April Carter. *The Political Theory of Anarchism*. (London: Routledge and Kegan Paul, 1971), 2.

anarkistfeminisme er vanskelig å plassere i forhold til disse retningene av to grunner. For det første fordi Goldmans anarkistfeminisme både har fellestrekk med alle tre anarkistiske retningene, samtidig som den rommer elementer som ikke deles av noen av dem. For det andre fordi Goldman utviklet sin teori i takt med sin aktivisme, og blant annet endret oppfatning fra å støtte en voldelig «propaganda gjennom handling», til å bli pasifist.

Anarkismen var imidlertid kortvarig som synlig politisk bevegelse, og hadde allerede på midten av 1900-tallet forsvunnet fra verdens politiske scene.⁶¹ I dette historiske bildet var Goldman hovedsakelig politisk aktiv da anarkismen var på topp, men rakk også å erfare at anarkismen skulle ebbe ut. For eksempel så beklagde Goldman til *Norsk Syndikalistisk Føderasjons* avis *Alarm nr. 10, 1932* for at den anarkistiske bevegelsen for tiden var død i Norge.⁶²

2.2.1. GOLDMANS KVINNEBEVEGELSESKONTEKST

Anarkismen skiller seg fra Goldmans samtidige kvinnebevegelse (også kalt førstebølgens feminister), som primært fokuserte på juridiske rettigheter som forutsetning for kvinnefrigjøring. Olympe de Gouges (1754-1793) og Mary Wollstonecraft (1759-1797), to feministiske pionerer, tydeliggjør kvinnebevegelsens fokus. Som en protest mot at den franske nasjonalstaten i 1789 vedtok en grunnlov som tok utgangspunkt i menneskerettighetserklæringen fra 1789, men som ekskluderte kvinner fra politiske rettigheter, publiserte de Gouges i 1791 *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*. Wollstonecraft publiserte på sin side *A Vindication of the Rights of Woman* (1792) som en reaksjon på at menneskerettighetene ikke var beregnet for kvinner. En organisert kvinnebevegelse fantes i likhet med anarkismen, imidlertid ikke før midten av 1800-tallet, men fokuset på rettigheter er det samme som hos de Gouges og Wollstonecraft. Organiseringen av kvinnebevegelsen springer på den ene siden ut fra opplysningstidens vektlegging av individuelle rettigheter, og på den andre siden fra fremveksten den moderne industrien og av et mer liberalt demokrati.⁶³

---

⁶¹ Dette er en betraktning som har visse sannheter, men som også kan kritiseres: Keith Preston «Introduction» i *Anarchism and Other Essays* av Emma Goldman, 12.

⁶² *Alarm Nr. 10, 1932*. (Oslo: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek), 4.

⁶³ Elisabeth Lønnå. «Kvinnebevegelsens historie» [16.12.2014] i *Store Norske Leksikon*. www.snl.no, https://snl.no/kvinnebevegelsens_historie (14.08.2015), 7-8 og 1:

Med utgangspunkt i ulike ideologiske oppfatninger gikk både den sosialistiske og den borgerlige kvinnebevegelsen inn for kvinners frigjøring og likestilling. Forholdet mellom den sosialistiske og den borgerlige kvinnebevegelsen har variert fra god til meget anspent.⁶⁴ Viktige kampsaker for kvinnebevegelsen på 1800-talet var utdanning for jenter og unge kvinner, et lovverk som skulle sikre kvinners rettigheter innenfor ekteskapet, bedre lønn og adgang til flere typer arbeid for ugifte kvinner. Spørsmålet om prostitusjon og sedelighet var også viktige temaer. Arbeid for kvinnelig stemmerett ble først tatt opp i Storbritannia i 1850-årene, i USA i 1860-årene og i resten av Europa fra ca. 1880-årene. I 1851 utgav filosofen Harriet Taylor Mill (1807-1858) essayet *On the Enfranchisement of Women*, og på 1880-tallet hadde stemmerettskampen blitt kvinnebevegelsens viktigste agenda. På dette tidspunktet dannet det seg også en rekke kvinnestemmerettsforeninger. I 1904 ble organisasjonen *International Women's Suffrage Association* etablert. Det er med dette, og i forbindelse med den første kvinnekongressen i 1892 at den sosialistiske og den borgerlige kvinnebevegelsen begynner å ta i bruk begrepet feminisme,⁶⁵ et begrep som først ble tatt i bruk av den sosialistiske utopisten Charles Fourier (1772-1832).⁶⁶ Til tross for et felles begrep som tydeliggjør kvinnebevegelsens felles mål – frihet for begge kjønn, er og har den største vanskeligheter med å skulle samle alle kvinner i kampen mot kvinneundertrykkelse og for frigjøring, i følge historiker Leila J. Rupp vært å forene den sosialistiske og den borgerlige kvinnebevegelsen.⁶⁷

2.2.2 GOLDMAN I RELASJON TIL KVINNEBEVEGELSEN

Fordi Goldmans samtidige kvinnebevegelse primært fokuserte på juridiske rettigheter, og fordi anarkismen ønsker å motsette seg staten, så står Goldmans anarkistfeminisme

---

Da de Gouges og Wollstonecrafts kritikk retter seg mot eksterne rettigheter, så kritiserer Goldman *Declaration of Independences'* (1776) ekskluderende fremstilling av de menneskelige rettighetene. *Declaration of Independence* erklærer at: «We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with create unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness».

Thomas Jefferson. «Declaration of Independence» [1776] i <http://www.archives.gov/exhibits/charters/>, http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html (24.01.2016):

Goldman formulerer følgende i *A New Declaration of Independence* (1909): «We hold these truths to be self-evident: that all human being, irrespective of race, color, or sex, are born with equal right to share at the table of life».

Emma Goldman. «A New Declaration of Independence» [1909]. <https://www.marxists.org/>, <https://www.marxists.org/reference/archive/goldman/works/1909/declaration.htm> (24.01.2016), 1.

⁶⁴ Leila J. Rupp. *Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement*. (Princeton: Princeton University Press, 1997), 34.

⁶⁵ Lønnå. «Kvinnebevegelsens historie», 1-3, 13-4, 1-3, 16 og 18.

⁶⁶ Leslie F. Goldstein. «Early Feminist Themes in French Utopian Socialism: The St.-Simonians and Fourier» i *Journal of the History of Ideas. Vol. 43, No. 1, 1982*. <http://www.jstor.org/?redirected=true>, https://www.jstor.org/stable/2709162?seq=2#page_scan_tab_contents (25.02.1016), 92.

⁶⁷ Rupp. *Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement*, 34.

til dels utenfor sin kvinnebevegelseskontekst. Goldman skiller seg også fra sin kvinnebevegelseskontekst fordi hennes anarkistfeminisme både har sosialistiske og liberalistiske trekk, og således forener begge sidene av kvinnebevegelsen. Goldman var bevisst sin kvinnekampshistorie, og hennes liberalistiske trekk er blant annet inspirert av Wollstonecraft, noe som kommer til uttrykk i Goldmans essay «Mary Wollstonecraft Her Tragic Life and Her Passionate Struggle for Freedom» (1911). I denne teksten hyller Goldman Wollstonecraft for hennes hengivenhet, og kritiserer henne for hennes fokus på ekstern frigjøring. Det er imidlertid ikke bare Goldman som kritiserer kvinnebevegelsen, kvinnebevegelsen kritiserer på sin side Goldman for å ikke støtte kampen for kvinnelig stemmerett. Av den grunn erklærte for eksempel Los Angeles *Women's City Club* Goldman til en fiende av kvinners frihet.⁶⁸ For Goldman gir det mening å ikke støtte stemmerettskampen på grunn av anarkismens antihierarkiske og antiautoritære holdning. Fra et feministisk perspektiv derimot, er dette problematisk fordi rettigheter har vist seg å være avgjørende for den relative likestillingen kvinner har oppnådd.

---

⁶⁸ Emma Goldman. *Living my life, Vol. II*. [1914]. (New York: Cosimo Classics, 2008), 556.

DEL 3. ANALYSE

3.1. GOLDMANS ANARKISTFEMINISME

Feminisme er, til tross for at anarkismen ikke deler Goldmans kvinnebevegelseskontekst fokus, en integrert del av Goldmans anarkistfeminisme. Grunnen er at både feminismen og anarkismen har frihet som sitt høyeste mål. Goldman forstår at historien har satt individet og det sosiale i konflikt med hverandre. Som Ibsens Nora, mener også Goldman at noe vidunderlig må til for å oppheve menneskets fremmedgjøring fra seg selv, fra hverandre og fra samfunnet. For Goldman er det vidunderligste anarkismen: Et samfunn der frihet er en realitet. Religionen, eiendommen og staten har i følge Goldman tatt herredømme over menneskets sinn, behov og adferd, og kan bare opprettholdes gjennom menneskets underordning. *Anarkisme* for Goldman handler om frihet på alle plan: Anarkismen står for frigjøring av det menneskelige sinn fra religionens herredømme, frigjøring av menneskekroppen fra eiendommens herredømme, og frigjøring fra beherskelse av staten. Menneskets frigjøring fra institusjonell politikk krever derfor, slik Goldman ser det, først at hvert individ begynner å tenke selv, og dernest at de sosiale vilkårene endres.⁶⁹

Anarkismen er i følge Goldman det eneste sosiale tanke-systemet som kan bringe mennesket til bevissthet om seg selv. Anarkismen er, skriver hun, «[...] the philosophy of the sovereignty of the individual», og videre at anarkismen er «[...] the theory of social harmony».⁷⁰ Jeg forstår dette din hen at Goldman mener at anarkismen er det eneste sosiale tanke-systemet som kan frigjøre mennesket fordi anarkismen sammenbinder individuell psykologi og sosial struktur. Dette uttrykker Goldman hovedsakelig gjennom å anvende seg av to termer som forutsetter hverandre; «det interne» og «det eksterne». Det er i denne sammenknytningen av det interne og det eksterne vi finner et av Goldmans mest sentrale bidrag til anarkismen. Som en følge av forbindelsen mellom det interne og det eksterne mener Goldman at intellektuelle posisjoner og politisk engasjement eksisterer på grunn av private opplevelser. Og omvendt, at intellektuelle posisjoner og politisk engasjement bringer frem forhold og hendelser av personlig erfaring. Anarkisten George Woodcock

---

⁶⁹ Goldman. «Anarchism: What It Really Stands For», 45, 52 og 45.

⁷⁰ Goldman. «Anarchism: What It Really Stands For», 44 og 56.

hevder at denne antagelsen helt forandrer den anarkistiske bevegelsen, og at anarkismen på grunn av Goldman ikke lengre behøver å enten basere seg på individ eller samfunn.⁷¹ Goldmans anarkistfeminisme tar ikke bare høyde for at det er en relasjon mellom individ og samfunn, men gjør denne relasjonen til et sentralt utgangspunkt. Dette forklarer at Goldmans anarkistfeminisme er et uttrykk for mellommenneskelig politikk.

Til grunn for denne sammenbindingen ligger det metodologiske faktum at Goldman i sin anarkistfeminisme kombinerer elementer fra anarkistindividualisme, mutualisme, anarkistkommunisme, og andre radikale ideer fra filosofiske og kunstneriske kilder.⁷² Goldman anvender blant annet komponenter fra Ibsen og Kropotkins tenkning som verktøy for å sammenkoble det interne med det eksterne:

While Kropotkin had thoroughly analyzed the social conditions that lead to revolution, Ibsen had portrayed the psychological struggle that culminates in the revolution of the human soul, the revolt of individuality. Nothing would prove more disastrous to our ideas, [...] than to neglect the effect of the internal upon the external, of the psychological motives and needs upon existing institutions.⁷³

Med en slik tilnærming til anarkismen utvikler Goldman med sin anarkistfeminisme en «anarchism without adjectives» (anarkisme uten adjektiver).⁷⁴ Begrepet «anarkisme uten adjektiver» refererer til en anarkistisk posisjon som ser verdien av en rekke forskjellige tråder i anarkismen. Den grunnleggende ideen bak «anarkisme uten adjektiver» som brukes av anarkisten Terrida de Mármol (1861-1915), er at de ulike anarkistiske skolene skal slutte å stride over ulikheter,⁷⁵ og snarere fokusere på deres felles målsetning om frihet.⁷⁶

Feminismen er i følge Ferguson, Goldmans viktigste bidrag til den anarkistiske bevegelsen.⁷⁷ Feminisme har ganske enkelt med anarkisme å gjøre fordi

---

⁷¹ Bonnie Haaland. *Emma Goldman. Sexuality and the Impurity of the State*. (Canada: Black Rose Books, 1993), 2-3 og 5.

⁷² Ferguson. *Emma Goldman. Political thinking in the Streets*, 15, 148 og 164:

Mother Earth danner et forum der anarkismens mange varianter kan anlegge en portal for «anarchism without adjectives». *Mother Earth* anskueliggjør derfor noen av de komponentene som Goldman anvender seg av i sin anarkistfeminisme.

Peter Glassgold. «Editor's note» i *Anarchy! An Anthology of Emma Goldman's Mother Earth*. Red. Peter Glassgold. (Berkeley: Counterpoint, 2012), 3.

⁷³ Goldman. *Living My Life. Vol. 1.*, 402.

⁷⁴ Ferguson. *Emma Goldman. Political thinking in the Streets*, 15, 148 og 164, og Glassgold. «Editor's note», 3.

⁷⁵ Det er to ganske begrensede områder som utgjør de anarkistiske skolenes primære ulikheter. Den første gjelder revolusjonære metoder, og den andre angår bruken av vold, og økonomisk organisering.

Woodcock. *Anarkismen*, 18.

⁷⁶ Kevin Carlson. «Anarchism Without Adjectives» [02.02.2015]. <https://c4ss.org/>, <https://c4ss.org/content/35425> (11.20.2015)

⁷⁷ Haaland. *Emma Goldman. Sexuality and the Impurity of the State*, 5.

frihet gjelder for alle – også for kvinner. Jeg oppfatter at det både er ved hjelp av og som en konsekvens av relasjonen mellom det interne og det eksterne, at Goldman skriver feminismen inn i sin anarkisme. *Feminisme* er både en intellektuell forpliktelse og en politisk bevegelse,⁷⁸ og utgjør således både en intern og en ekstern forutsetning for frihet. Feministen Carole Pateman forstår feminisme som en idé og en politisk bevegelse som enes om å motsette seg det faktum at patriarkat konstruerer ulikheter mellom kvinner og menn som utgjør forskjellen mellom underkastelse og frihet.⁷⁹

Goldmans anarkistfeminisme omfatter på den ene siden kvinners individuelle vilje og behov for å drive en aktiv motstand, og på den andre siden kvinners seksualitet og kropp.⁸⁰ På bakgrunn av sine konkrete samtidsanalyser av makt og sosiale strukturer, identifiserer Goldman seksualitet og familie som kvinneundertrykkelsens kjerne, og videre at dette er forankret i den institusjonelle politiske forbindelsen mellom frihet og kjærlighet. Goldmans anarkistfeminisme vier derfor mye oppmerksomhet til kvinners rolle i det menneskelige fellesskapet, spesielt når det gjelder kvinners arbeid knyttet til produksjon og reproduksjon av liv og personer. Disse sosiale vilkårene er av avgjørende betydning for kvinners skjebne gjennom å hemme kvinners livsvalg og alternativer. Samtidig kan kvinners livsvalg når det kommer til kjærlighet og moderskap, bringe frem nye sosiale forhold. Goldman forsøker derfor med sin anarkistfeminisme å gi kvinner den styrken de behøver for å utvikle sin individualitet og stå imot sosiale konvensjoner. At kjernen i Goldmans feminisme er kvinners kamp for å være selvstendige og autentiske individer, forklarer ytterligere hvorfor Goldman kan plassere feminismen i hjertet av anarkismen.⁸¹

Her er det på sin plass å tydeliggjøre at Goldman aldri anvendte betegnelsen feminist om seg selv. Det kan være flere grunner til dette. For det første fordi betegnelsen feminist på Goldmans tid siktet til feminisme som en institusjonell politisk bevegelse, og var således forbundet med kvinnebevegelsen. Dette er en type politikk Goldman ikke slutter seg til fordi en slik institusjonell politikk innebærer at individet avstår fra sin suverenitet. For det andre betraktet Goldman kvinnebevegelsens eksterne fokus som utilstrekkelig. For det tredje argumenterer

---

⁷⁸ Sally Halsinger og Nancy Tuana. «Topics in Feminism» [07.02.2003]. <http://plato.stanford.edu/index.html>, <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-topics/> (13.11.2015), 1.

⁷⁹ Caroline Pateman. *The Sexual Contract*. (California: Stanford University Press, 1988), 207.

⁸⁰ Emma Goldman i «Speaking with Red Emma: The Feminist Theory of Emma Goldman» av Loretta Kensing i *Feminist Interpretations of Emma Goldman*. (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2000), 266.

⁸¹ Kensing. «Speaking with Red Emma: The Feminist Theory of Emma Goldman», 259-61.

Goldman mot den populære oppfatningen om at en utvidelse av kvinnelig stemmerett vil forandre betydningen av institusjonell politikk.⁸² Til tross for at begrepet feminisme slik det ble forstått i Goldmans samtid ikke åpenbart er i overensstemmelse med anarkismen, så kan en likevel hevde at den fremvoksende kvinnebevegelsen er anarkistisk i sin form. Kvinner samles i mindre grupper, med en flat organisering, og uten et fastlagt program. Videre så slutter de små gruppene seg sammen med andre grupper i en felles kamp og i direkte aksjon.⁸³

Fordi feminisme, slik jeg har definert den ovenfor, også handler om en intellektuell forpliktelse, mener jeg at Goldman kan kategoriseres som en feministisk tenker. Goldman er intellektuelt tilsluttet feminismen i den forstand at hun kjempet for kvinners rett til prevensjonsmidler, retten til å være ugift, og retten til å elske hvem en vil. Forfatteren Anita Goldman tydeliggjør at Goldman, dersom en med feminist mener en kvinne som aldri går på kompromiss med sin identitet som et fritt menneske, var en av sin tids største feminister.⁸⁴ Dessuten, med utgangspunkt i at Goldman som aktivist arbeidet for saker som er av stor betydning for kvinners frihet vil jeg hevde at Goldman kan betegnes som feminist også når feminisme forstås som politisk bevegelse. Goldman er feminist, bare ikke med henhold til førstebølgens feminisme hvor det å oppnå rettigheter gjennom institusjonell politikk var hovedfokuset.⁸⁵

Goldman har også hatt betydning når det gjelder utviklingen av feminismen. Haaland er enig med Woodcock i at Goldman reviderer anarkismen, og legger til at Goldman gjennom sine inkluderinger og samtidsfeministiske referanser, brakte med seg et paradigmeskifte i den anarkistiske bevegelsen.⁸⁶ Slik Ferguson ser det, medførte Goldmans inkludering av feminismen i anarkismens blant annet til utvikling av tidlige versjoner av sentrale begreper og modeller som ble viktig for andre- og tredjebølgens feminisme: Opposisjonen til dualistisk tenkning, og avvisning av hierarki i favør av det vi i dag kaller for interseksjonalitet.⁸⁷ Jónasdóttir og Haavinds tenkning kan således sies å ha røtter tilbake til Goldmans anarkistfeminisme.⁸⁸

---

⁸² Kensinger. «Speaking with Red Emma: The Feminist Theory of Emma Goldman», 259.

⁸³ Goldman. «Förord», 16.

⁸⁴ Goldman. «Förord», 13.

⁸⁵ Dette hadde vært interessant å utvikle videre.

⁸⁶ Haaland. *Emma Goldman. Sexuality and the Impurity of the State*, 5.

⁸⁷ Ferguson. *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*, 250.

⁸⁸ Jónasdóttir og Haavind ville antageligvis kritisert Goldmans essensialistiske syn på moderskap.

3.2. GOLDMANS MENNESKESYN

Sentralt i Goldman syn på mennesket, står oppfatningen om at mennesket konstrueres både gjennom individuell psykologi og sosiale strukturer. I sin beskrivelse av naturtilstanden tydeliggjør Goldman at individet og familien er samfunnslivets enhet, og at ethvert individ i denne enheten er fritt og likestilt.⁸⁹ I forlengelsen av dette mener Goldman, at mennesket både har et individuelt og et sosialt instinkt. Til sammen utgjør menneskets individuelle og sosiale instinkt en slags organisk helhet. Det individuelle instinktet utgjør hjertet i det sosiale, og er derfor bærer av den sosiale essensen, skriver Goldman. Det sosiale instinktet symboliserer på sin side lungene som distribuerer de elementene som er nødvendige for individers liv og essens.⁹⁰ Goldman forstår at mennesket på grunn av den organiske relasjonen mellom det individuelle og det sosiale instinktet – og i likhet med anarkismens naturalistiske utgangspunkt – er egnet til frihet og sosialt fellesskap. Men, det er på den andre siden også på grunn av denne dualismen at mennesket kan indoktrineres til ufrihet.

Fordi mennesket altså både former og formes av de sosiale forholdene som de inngår i, kan mennesket betraktes som et motsetningsfullt sosialt vesen. Det betyr at mennesket verken er godt eller ondt av natur, og derfor kan være alt fra kjærlig og barmhjertig, hatefull og voldelig, til opprørsk og autoritær.⁹¹ Mennesket er altså responderende på nye sosiale forhold. Disse kan enten tilrettelegge for, eller innskrenke menneskers frihet.⁹² Kjærlighet utgjør et slikt sosialt forhold. Det er denne typen forhold som definerer mennesket gjennom sosiale strukturer, og som reguleres av individers interaksjon med andre mennesker. Videre er det i disse relasjonene og strukturene at individer utvikler sin person. Hva det innebærer å være menneske er derfor tilknyttet kjærlighet, og det er formbart og under stadig forandring.

---

⁸⁹ Emma Goldman. *The Individual, Society and the State* [1940]. www.marxists.org. <https://www.marxists.org/reference/archive/goldman/works/1940/individual.htm> (07.05.2015) 4.

⁹⁰ Goldman. «Anarchism: What It Really Stands For», 45.

⁹¹ Emma Goldman. *Was My Life Worth Living?* [1934]. The Emma Goldman Papers, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/, <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-was-my-life-worth-living> (18.03.2014), 7.

⁹² Emma Goldman. «Minorities versus Majorities» [1917] i *Anarchism and Other Essays*, 57-64.

3.3. GOLDMANS SYN PÅ FRIHET: DET MATERIELLE, INDIVIDUELLE OG SOSIALE KNYTTES SAMMEN

3.3.1. EN SAMMENVEVD FRIHET

Frihet er i følge Goldman en naturlig rettighet som tilkommer alle mennesker.⁹³ En naturlig rettighet⁹⁴ – eller en naturlov, er i motsetning til menneskeskapte lover, en faktor *i* mennesket som hevder seg fritt og spontant uten noe ytre tvang.⁹⁵ Slik jeg forstår Goldman har frihet å gjøre med hva det innebærer å være menneske. Frihet, understreker Goldman, «[...] is *positive*: it is freedom to something; it is the liberty to be, to do; in short, the liberty of actual and active opportunity».⁹⁶ Jeg oppfatter at frihet for Goldman betegner individets *mulighet* til å bli det *kan* være. At frihet er en naturlig rettighet som tilkommer *alle* mennesker innebærer at frihetsbegrepet hos Goldman har et universelt aspekt ved seg. Likevel er frihet også under stadig forandring fordi frihet er tilknyttet mennesker. Det er fordi muligheten til frihet, og hva frihet innebærer, konstrueres i relasjonen mellom det interne og det eksterne. Fra det faktum at mennesket bare er noe i forhold til andre mennesker, så forstår jeg at frihet (i likhet med hva det innebærer å være menneske), er forankret i relasjonen mellom det individuelle og det sosiale instinktet. Frihet har derfor to uttrykk: Individuell frihet og sosial frihet.⁹⁷ I tillegg kommer de materielle betingelsene som er forutsetninger for frihet. La oss se nærmere på disse tre aspektene ved Goldmans frihetsbegrep.

---

⁹³ Goldman. *The Individual, Society and the State*, 9.

⁹⁴ Her diskuteres ikke Goldman i relasjon til andre tenkere og deres ideer om naturlige rettigheter.

⁹⁵ Goldman. «Anarchism: What It Really Stands For», 49.

⁹⁶ Goldman. *The Individual, Society and the State*, 9:

For å tydeliggjøre hva Goldman mener når hun betegner frihet som noe positivt, kan det være meningsfullt å løfte frem Isaiah Berlins definisjon av positiv frihet. Berlins definisjon av positiv frihet bygger på Aristoteles definisjon av borger, og kommer atten år etter Goldmans definisjon av frihet. Med *positiv frihet* mener Berlin å referere til individets interne og autonome frihet. Berlins begrep om positiv frihet indikerer en form for indre selvbestemmelse, og innebærer at en er i stand til å styre sin egen skjebne som følge av egne interesser. Positiv frihet krever derfor et nærvær av seg selv og et fravær fra hjernevasking. Sagt på en annen måte så handler positiv frihet om muligheten til å tenke selvstendig, og at samfunnet legger til rette for det. Jeg forstår at Goldman definerer frihet som noe positivt fordi frihet for henne innebærer individets mulighet til å gjøre og til å være – at en gjennom å ta valg og omsette valgene sine i handling, kan utvikle sin individualitet gjennom en bevisstgjøring av sin egen særegenhet.

Ian Carter. «Positive and Negative Liberty» [05.03.2012]. <http://plato.stanford.edu/index.html>, <http://plato.stanford.edu/entries/liberty-positive-negative/#TwoConLib> (17.04.2014)

⁹⁷ Goldman. «Anarchism: What It Really Stands For», 48.

3.3.2 BRØD OG PREVENSJON – FORUTSETTNINGER FOR FRIHET

«Ask for work; if they do not give you work ask for bread; if they do not give you work or bread then take bread», uttaler Goldman i en tale om kvinners rett til prevensjon.⁹⁸ Frihet for Goldman er verken den abstraksjonen vi kaller stat, eller en papirlapp som heter «grunnlov», «lovfestet rett» eller «lov». Frihet er ikke «[...] the negative thing of being free *from* something, because with such freedom you may starve to death».⁹⁹ Jeg oppfatter at muligheten til frihet forutsetter at noen grunnleggende kriterier er oppfylte. Disse kan eksempelvis være mat og vann, og kan i følge Goldman enten garanteres gjennom en syndikalistisk eller en anarkistkommunistisk organisering av samfunnet. Prevensjon er en viktig kampsak for Goldman, og utgjør også et grunnleggende kriterium for frihet i den forstand at kvinner ikke skal behøve å få flere barn enn hun kan bære eller brødfø.¹⁰⁰

3.3.3. DEN INDIVIDUELLE FRIHETEN

Goldman betegner det individet kan *bli*, altså den individuelle friheten, som individualitet. *Individualitet* handler om individets personlige eksistens, og innebærer en bevissthet om hvem en er, og om hvordan en lever. Essensen av individualitet kan videre beskrives som følelsen av verdighet og selvstendighet.¹⁰¹ Det følger fra dette at *individuell frihet* innebærer muligheten til å ta selvstendige valg, og til å omsette valgene i handling. Den individuelle friheten handler derfor både om det å *faktisk* utvikle seg selv, og om *muligheten* til å utvikle seg mot det individet *kan* være. Goldmans individuelle frihet er derfor et syn på frihet som vektlegger at det er kampen for, og ikke så mye oppnåelsen av frihet, som utvikler alt det sterkeste, mest robuste, og det fineste i menneskets karakter.¹⁰² Goldman betrakter frihet mer som en prosess enn som en tilsand. Her er for øvrig Goldmans syn på frihet interessant for

---

⁹⁸ Emma Goldman [1993] i *In Defense of Emma Goldman and the Right of Expropriation* av Voltairine de Cleyre [1994]. http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/bright/cleyre/indefenseofeg.html (13.11.2015), 1:

For denne talen måtte Goldman bøte med ett års fengsel, og ble med dette den første kvinnen i USAs historie som har blitt fengslet for en politisk forbrytelse.

Goldman. «Förord», 13.

⁹⁹ Goldman. *The Individual, Society and the State*, 10.

¹⁰⁰ Goldman var utdannet og jobbet som sykepleier. Hun utførte aldri aborter med hensyn til kvinners helse. Goldman var ikke prinsipielt mot abort, og skrev blant annet: «Jag hade inga moraliska betänkligheter mot livets okränkbarhet. Ett önskat liv tvingat in i eländig fattigdom höll jag inte för heligt».

Emma Goldman. «Om det är brottsligt att förespråka ett sunt mödraskap, då är jag stolt över att anses som brottsling» - Kampanjen för preventivmedel» i *Den dansande agitatorn*, 59.

¹⁰¹ Goldman. *The Individual, Society and the State*, 2.

¹⁰² Haaland. *Emma Goldman. Sexuality and the Impurity of the State*, 20.

kvinnebevegelsen: Goldman vil leve ut sin frihet *nå*, og hennes frihet kan derfor ikke vente til etter revolusjonen.¹⁰³ *Et dukkehjems* siste akt utgjør nettopp et eksempel på at dette: Friheten skal iverksettes umiddelbart.

At individualitet og den individuelle friheten har med menneskets formbare natur å gjøre, betyr videre at frihet ikke er noe en kan ha eller være. Frihet er noe som utspiller seg i relasjon til andre, og som er medbestemmende for hvem en er og hvordan en lever. Den individuelle friheten er derfor, slik jeg forstår det, en måte å utøve sin person på. Den individuelle friheten hos Goldman kan derfor beskrives som en relasjonell utviklingsprosess fremfor en individuell tilstand.

3.3.4. DEN SOSIALE FRIHETEN

Fordi mennesket bare kan være noe i forhold til andre mennesker, er muligheten til å utvikle sin individualitet også betinget av den måten andre mennesker realiserer sin person på. Frihet eksisterer altså bare i relasjonen mellom mennesker, og mellom mennesker og det sosiale. Bevisstheten om hvordan en lever, handler derfor om individets relasjon til andre mennesker og til de sosiale forholdene en inngår i. *Ut fra dette oppfatter jeg at frihet for Goldman forutsetter at mennesker samarbeider om friheten.*¹⁰⁴

Å utøve sin individualitet i relasjon til andre, er nettopp utgangspunktet for den sosiale friheten. *Den sosiale friheten* utgjør, slik jeg forstår Goldman, en forsoning av menneskets individuelle og sosiale instinkt. Det betyr at den sosiale friheten innebærer et bestemt *ansvar* tilknyttet utøvelsen av den individuelle friheten i relasjon til andre (den sosiale friheten). Her setter Goldman frem et viktig poeng. Fordi frihet er noe individuelt og fellesmenneskelig på en og samme gang, og fordi mennesket bare er noe i forhold til andre mennesker, *så må individet i utviklingen av egen individualitet også legge til rette for alle menneskers frihet og individualitet for hver handling og hvert valg.* Jeg forstår derfor Goldman slik at hun i sitt syn på frihet og individualitet tilskriver hvert individ et ansvar for både sin egen og alle menneskers frihet og individualitet. Frihet for Goldman oppstår bare i samspill med andre mennesker, det vil si i den sosiale friheten og ved hjelp av den individuelle

---

¹⁰³ Goldman. «Förord», 14.

¹⁰⁴ Goldman. «Anarchism: What It Really Stands For», 53.

friheten. Frihet for Goldman er derfor et relasjonelt begrep med sete i forbindelsen mellom mennesker.

Å ville seg fri innebærer slik jeg tolker Goldman, også å ville alle menneskers frihet. Det henger sammen med at utviklingen av min individualitet er avhengig av muligheten til å ta valg, og at min frihet derfor forutsetter at andre tilrettelegger for (fremfor å forhindre) min frihet. Etersom min frihet altså forutsetter andres frihet må også jeg i måten jeg bruker min person og min individuelle frihet på, legge til rette for andre menneskers frihet og individualitet. Det betyr at både den individuelle og den sosiale friheten hos Goldman er tilknyttet politikk. Hvert individ er en politisk aktør fordi den måten individet utspiller sin person på har konsekvenser for andre mennesker. Videre er alle menneskers frihet sammenbundet hos Goldman fordi frihet handler om hva mennesket kan bli. Fordi hvert individ inngår i et sosialt fellesskap med andre mennesker, er hvert individ av den grunn også en politisk aktør. Andre menneskers ufrihet gjør meg ufri fordi deres ufrihet er et fravær av mulige ideer, og derfor en begrensning av hva menneskeheten – inkludert meg selv – kan bli.

Oppsummert kan vi si at på samme måte som menneskets individuelle og sosiale instinkt utgjør en organisk enhet, danner forbindelsen mellom den individuelle friheten og den sosiale friheten, menneskets frihet. I Goldmans teori forutsetter altså den individuelle og den sosiale friheten hverandre. Begge disse aspektene må, i tillegg til de materielle betingelsene, være tilstede for at menneske skal være fritt. *Frihet for Goldman handler altså om den kontinuerlige utviklingen av mennesket som individ og som kollektiv, basert på relasjonen mellom den individuelle friheten og den sosiale friheten.*

3.3.4. KJÆRLIGHET TIL FRIHET – HVORFOR JEG VIL FRIHETEN

Hvorfor, kan en imidlertid spørre, *vil* mennesket sin egen og derfor også alle andre menneskers frihet? I sitt syn på frihet forankrer Goldman viljen til frihet i kjærligheten og i hva det innebærer å være menneske.

Kjærligheten er i følge Goldman fri. Kjærligheten er spontan, intens og vakker.¹⁰⁵ Kjærlighet er en sterk kraft som den enkelte opplever i sitt indre.¹⁰⁶

---

¹⁰⁵ Goldman. «Marriage and Love», 185 og 178.

¹⁰⁶ Leyna Lowe «Revolutionary Love. Feminism, Love, and the Transformative Politics of Freedom in the Works of Wollstonecraft, Beauvoir, and Goldman» i *Love. A Question for Feminism in the Twenty-First Century*. (Red.) Anna G. Jónasdóttir og Ann Ferguson. (New York: Rutledge. Taylor & Francis Group, 2014), 203.

Goldmans begrep om kjærlighet har likhetstrekk med måten hun betegner individualitet. Videre utgjør kjærligheten en lystbetont og frivillig gitt gjensidig lidenskap mellom mennesker.¹⁰⁷ I sitt syn på kjærlighet synes Goldman å mene at kjærligheten ligger til grunn for alle menneskelige relasjoner. Kjærligheten er det sterkeste og dypeste elementet i menneskets liv,¹⁰⁸ ettersom kjærligheten altså ligger til grunn for produksjon og reproduksjon av liv og personer. Det er derfor på grunn av kjærligheten, og i relasjon til kjærligheten, at friheten kan bli en realitet for mennesket: Mennesket kan bli det det kan være. Å ville seg fri, altså å ville sin individualitet, handler om å rette sin kjærlighet mot alle menneskers frihet. Et uttrykk som kjærligheten kan ta, er derfor den spesifikke relasjonen mellom mennesker der frihet ytres.

Kampene mellom mennesker og deres undertrykkere tydeliggjør i følge Goldman at mennesket ønsker seg frigjort fra institusjonell politikk.¹⁰⁹ Det faktum at tyranni ikke har lyktes med å utrydde kjærligheten, tolker Goldman dit hen at kjærlighet til frihet må være en universell egenskap ved mennesket.¹¹⁰ Jeg forstår at *kjærlighet til frihet* altså er den særskilte kraften som ligger til grunn for at individer velger å ta den krevende psykologiske kampen som kulminerer og utvikler individets individualitet i relasjon til den individuelle og sosiale friheten.

Ønsket om frihet har i følge Goldman, ikke oppstått som følge av en idé, men som et resultat av stridigheter fra fortiden.¹¹¹ I tillegg til at friheten er en vesentlig del av det å være menneske, har kjærlighet til frihet også utviklet seg til å bli et instinkt hos mennesket. Dette er ikke inkonsistent med oppfatningen om at menneskets natur er formbart. Goldmans bruk av begrepet instinkt kan i følge Haaland spores tilbake til Freud, og kan forstås som generisk og uspesifisert.¹¹² Det betyr at kjærlighet til frihet ikke er determinert, men utviklet.

Hvorfor kjærligheten til frihet har blitt et instinkt, forklarer Goldman gjennom å henvise til sin tolkning av Kropotkins evolusjonsteori. Slik Goldman ser det, ga Kropotkin den ensidige og utilstrekkelige darwinistiske teorien om kampen for tilværelsen en biologisk og sosial ferdigstillelse.¹¹³ Kropotkin mener at det er

---

¹⁰⁷ Ferguson. *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*, 177.

¹⁰⁸ Goldman. «Marriage And Love», 185.

¹⁰⁹ Emma Goldman i *The Law's Limit* [1893]. <http://www.lib.berkeley.edu/goldman/>, http://www.lib.berkeley.edu/goldman/pdfs/TheLawsLimit_NewYorkWorld_October17-1893.pdf (05.04.2015), 5.

¹¹⁰ Goldman. *Was My Life Worth Living?*, 7.

¹¹¹ Emma Goldman i *The Law's Limit*, 5.

¹¹² Haaland. *Emma Goldman. Sexuality and the Impurity of the State*, 132.

¹¹³ Goldman. *The Individual, Society and the State*, 7.

gjennom samarbeid, og ikke ved hjelp av kamp og strid slik naturforskeren Charles Robert Darwin (1808–1882) hevdet, at dyreriket og det menneskelige samfunnet har overlevd og utviklet seg. Goldman forstår Kropotkins evolusjonsteori dit hen at kjærligheten til frihet har utviklet seg fra å være en vane til å bli et instinkt som et resultat av den unike kraften ved menneskets individualitet som kan oppnås når den styrkes gjennom samarbeid med andre individer.¹¹⁴

3.3.5. HVORFOR ANDRE MENNESKERS FRIHET ER EN FORUTSETNING FOR MIN FRIHET – GOLDMAN LEST IGJENOM HEGEL

Sentralt i Goldmans syn på frihet står tanken om at menneskers frihet er sammenbundet. Goldman gir imidlertid ingen eksplisitt begrunnelse for hvorfor andre menneskers frihet er en forutsetning for min frihet, eller hvorfor andre menneskers ufrihet begrenser min frihet. Jeg mener at Goldmans syn på frihet på dette punktet har røtter tilbake til Hegel. Goldman og Hegels syn på frihet er selvsagt ikke identiske. Uten å fraskrive Goldman et selvstendig syn på frihet, mener jeg at Hegels syn på frihet kan bidra til å tydeliggjøre hvorfor Goldman mener at ingen kan være fri dersom det finnes ett menneske som er undertrykt.

Så vidt meg bekjent refererer Goldman aldri eksplisitt til Hegel til tross for at han, i likhet med Marx, var en av tidens mest innflytelsesrike tenkere. Det finnes derimot flere indirekte forbindelser mellom Goldman og Hegel som jeg mener kan underbygge at det finnes idékoblinger mellom deres syn på frihet. Stirner representerer en slik forbindelse. Hegels filosofi har gjennom Stirner vært et fundament for anarkismen fordi Stirner var grunnleggende for utviklingen av anarkismen. Stirner tilhørte den generasjonen av unge intellektuelle i Tyskland som ble sterkt påvirket av Hegels filosofi, og som utviklet sine egne teorier gjennom en systematisk kritikk av de mer konservative implikasjonene av Hegels filosofi i forhold til stat og religion.¹¹⁵ Stirner er en av mange tenkere som har inspirert Goldman. Med *The Ego and His Own* (1844) har Stirner også preget to tenkere som har hatt betydning for Goldmans anarkistfeminisme, nemlig Ibsen som også hadde en

---

¹¹⁴ Goldman. *The Individual, Society and the State*, 7.

¹¹⁵ Carter. *The Political Theory of Anarchism*, 1.

hegeliansk skoloring, og Nietzsche.¹¹⁶ Videre finns det indirekte koblinger mellom Goldman og Hegel gjennom anarkistene Proudhon og Bakunin. Proudhon var influert av Hegel, og den første som frivillig anvendte betegnelsen anarkist om seg selv. Bakunin utviklet Proudhons lære videre, var selv influert av Hegels filosofi, og var i perioder Moskvahegelianernes leder.¹¹⁷ Goldman hadde tilknytninger til Moskva, og skrev i *My Disillusionment in Russia* (1923) om sitt møte med Moskva i forbindelse med den russiske revolusjonen.

Sitatet under tydeliggjør at alle menneskers frihet i følge Goldman er sammenbundet, og at alle menneskers frihet er en forutsetning for at den enkelte kan være sikker i sin frihet:

Anarchism is a realizing and liberating force because it teaches people to rely on their own possibilities, teaches them faith in liberty, and inspires men and women to strive for a state of social life where everyone shall be free and secure. There is neither freedom nor security in the world today: whether one be rich or poor, whether his station high or low, no one is secure as long as there is a single slave in the world.¹¹⁸

Dette synet på frihet har likhetstrekk med den måten Hegel i *Grundlinien der Philosophie des Rechts* fremstiller frihet som viljens anerkjennelse av alle menneskers frihet.¹¹⁹ Før jeg begir meg inn på Hegels syn på frihet vil jeg imidlertid tydeliggjøre at Hegel ikke anerkjenner at kvinner kan være selvstendige personer i ekteskapet, og at kvinnen generelt ikke kan handle etter allmenhetens krav.¹²⁰ Hegels gjensidige anerkjennelse tar derfor utgangspunkt i relasjonen mellom mann og mann. Den måten Hegel betrakter kvinner på forankrer, slik jeg ser det, kvinner i undertrykkelse ved å fremmedgjøre dem fra anerkjennelsen som menneske.¹²¹ Jeg

---

¹¹⁶ Da John Ludvig Heiberg i en anmerkning til sin filosofiske avhandling i Hegels etterfølge hevdet at «Friheden er ikke Evne til at gøre Noget, men til at Ville», så svarer Ibsen at «både vilje og handling og frihed er et mellommenneskeligt anliggende, og et personligt». Dette tyder på at Ibsen var kjent med Hegels filosofi og at han i likhet med Goldman og Hegel betrakter frihet som mellommenneskelig.

Erik M. Christensen. *Henrik Ibsens realisme: illusion katastrofe* anarki. (København: Akademisk Forlag, 1985), 277.

¹¹⁷ Woodcock. *Anarkismen*, 10 og 121-3.

¹¹⁸ Goldman. *Anarchist Looks at Life*, 3.

¹¹⁹ I et brev til Bjørnstjerne Bjørnson tydeliggjør Ibsen i likhet med Goldman og Hegel at alle menneskers frihet er sammenbundet: «Det er ganske uvæsentlig om vore politikere skaffer samfundet nogle flere friheder, sålænge de ikke skaffer individerne friheden. Det heder jo at Norge er et frit og selvstændigt rige; men jeg sætter ikke stor pris på denne frihed og selvstændighed, sålænge jeg ved at individerne hverken er fri eller selvstændige. Og det er ikke hos os. Der findes ikke i hele Norge land 25 fri selvstændige personligheder. Der kan ikke findes slige».

Erik M. Christensen. *Henrik Ibsens anarkisme: de samlede værker*. (København: Akademisk Forlag, 1989), 284, 5.

¹²⁰ Sidsel Aamodt. «Kvinnen som umiddelbar sedelighet». En innføring i Hegels familiefilosofi» i *Kjønnsperspektiver i filosofihistorien*. Red. Linda M. Rustad og Hilde Bondevik. (Valdres: Pax Forlag, 1999), 169-184.

¹²¹ Hegels herre-trell-dialektikken tar derfor også utgangspunkt i relasjonen mellom to menn.

velger likevel å anvende anerkjennelse hos Hegel som kjønnsnøytral slik Goldman i sin anarkistfeminisme anvender Kropotkin og Nietzsches ideer til tross for at hun kritiserer deres kvinnesyn.¹²²

Frihetens konkrete begrep er i følge Hegel, viljen. Viljen er en enhet av det individuelle og det allmenne.¹²³ Når Goldman hevder at frihet handler om å velge friheten både for seg selv og for alle mennesker, tyder det på at det finnes koblinger mellom Goldman og Hegels syn på frihet. Mens frihet for Goldman innebærer utviklingen av individualitet både med henhold til det individuelle og det sosiale, utgjør jegets selvbestemmelse for Hegel relasjonen mellom det individuelle og det allmenne. På samme måte som Goldmans individualitet og kjærlighet til frihet, forstår Hegel at viljen er forbindelsen mellom det individuelle og det allmenne. Ettersom viljen for Hegel er frihetens konkrete begrep, så oppfatter jeg at frihet for Hegel i likhet med Goldmans syn på frihet, handler om en prosess i relasjonen mellom det individuelle og det sosiale. Goldman og Hegel deler derfor oppfatningen om at frihet verken ligger i det individuelle eller i det allmenne, men i begge deler.¹²⁴

Viljen er ikke nødvendigvis fornuftig. Den kan i følge Hegel for eksempel være styrt av begjær, av sed og skikk, eller manipulasjon.¹²⁵ Dette påminner om det faktum at mennesket i følge Goldman kan la seg påvirke av sosiale forhold som enten tilrettelegger for, eller innskrenker frihet. For å garantere at en handling er frivillig valgt, må den i følge Hegel, derfor anerkjennes av andre som fri.¹²⁶ Dette forklarer hvorfor frihet for Hegel har tilvære i forholdet mellom to viljer. Viljen har altså to sider: Ubestemtheten og bestemtheten. Hegel forstår at viljen først er fri når den opphever ubestemtheten gjennom å ta bestemte valg, og samtidig gjenkjenner seg selv i sin bestemmelse. Fordi min frihet forutsetter anerkjennelse, kan jeg først gjenkjenne meg selv når jeg betrakter meg selv i forhold og i relasjon til andre.¹²⁷ Frihet for

---

¹²² Kropotkin deler ikke Goldmans oppfatning om at kvinnefrigjørelsen er en nødvendig attributt til den anarkistiske frihetskampen. Kvinnen vil i følge Kropotkin bli fri når hun er intellektuell likeverdig med og deler mannens sosiale ideer. I *Living My Life* oppsummerer Goldman en dialog hun hadde med Kropotkin om dette evnet. Goldman uttaler at «[...] the sexquestion [...] is now, and it is a tremendous factor for thousands, millions even, of young people». Kropotkin responderer i følge Goldman slik: «Peter stopped short, an amused smile lighting up his kindly face. «Fancy, I didn't think of that,» he replied. «Perhaps you are right, after all»».

Goldman. *Living My Life*. Vol. I, 253.

¹²³ Wilhelm Friedrich Hegel. *Rettsfilosofien*. Oversatt av Dag Johnson. (Oslo: Vidarforlaget, 2006), 55 og 53.

¹²⁴ Hegel. *Rettsfilosofien*, 53 og 55.

¹²⁵ Hegel. *Rettsfilosofien*, 58 og 62.

¹²⁶ Sigurd Hverven. *Individets frihet, i fellesskapet, på jorda: Med G.W.F. Hegel og Hans Jonas fra dødens ontologi henimot en levende frihet* [2015]. <http://www.duo.uio.no/>, <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/46070/HvervenMaster.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (17.11.2015), 29-33.

¹²⁷ Hegel. *Rettsfilosofien*, 115, 55 og 61.

Hegel har derfor ytterligere til felles med Goldmans syn på frihet, at frihet er hva individet kan bli i relasjon til andre mennesker.

Hegel bruker kjærligheten som et eksempel på en relasjon mellom mennesker der frihet kan realiseres. En sentral ulikhet mellom Goldman og Hegel er derfor at der Goldman anser kjærligheten som *utgangspunktet* for enhver menneskelig relasjon, betrakter altså Hegel kjærligheten som et *eksempel* på en relasjon mellom mennesker. Hegel forstår at friheten kan realiseres i kjærligheten fordi kjærligheten gjør det ubestemte bestemt. Min partners vilje er i utgangspunktet ubestemt for meg. Men, ettersom jeg har valgt hvem jeg vil inngå en kjærlighetsrelasjon til, så er jeg fri fordi mitt valg av partner – altså den jeg gjenkjenner meg selv i – opphever ubestemtheten. Hegel definerer derfor kjærlighet som bevisstheten om min enhet med en annen. Kjærlighetsrelasjoner muliggjør altså at individet kan være seg selv samtidig som det kan være forbundet med andre. Videre betyr det faktum at jeg gjenkjenner meg selv fordi jeg får betydning for en annen, at min partner får betydning på grunn av meg.¹²⁸ Her fremsetter Hegel det poenget jeg mener kan tydeliggjøre hvorfor alle menneskers frihet er sammenbundet i Goldmans anarkistfeminisme: Skal den andres anerkjennelse av min frihet ha innflytelse, må andre også være frie for å kunne vurdere min vilje som fri.¹²⁹ Dette forklarer hvorfor alle menneskers frihet er en forutsetning for min frihet. Hvorfor alle menneskers frihet er sammenbundet har videre å gjøre med at min frihet krever at andre mennesker betrakter seg selv gjennom meg. Andre må være frie for å kunne anerkjenne meg som fri.

Hegel understreker derfor at frihet ikke er den allmenne forestillingen om forgodtbefinnende – at en kan gjøre hva en vil. Dette bringer oss videre til en annen ulikhet mellom Goldman og Hegel, nemlig deres syn på ufrihet. Der Goldman mener at ufrihet er tilknyttet institusjonell politikk, mener Hegel at forgodtbefinnende tvert om er frihetens motsats.¹³⁰ Tross denne ulikheten er frihet for Goldman og Hegel, forankret i begrensningen av frihet. At jeg må begrense meg i forhold til min partner, er i følge Hegel det som gjør mennesket fritt i en kjærlighetsrelasjon.¹³¹ Hegel tydeliggjør at viljen bare er sann når den er identisk med sitt innhold, altså når

---

¹²⁸ Hegel. *Rettsfilosofien*, 214.

¹²⁹ Hverven. *Individets frihet, i fellesskapet, på jorda: Med G.W.F. Hegel og Hans Jonas fra dødens ontologi henimot en levende frihet*, 29-33.

¹³⁰ Hegel. *Rettsfilosofien*, 61.

¹³¹ Hverven. *Individets frihet, i fellesskapet, på jorda: Med G.W.F. Hegel og Hans Jonas fra dødens ontologi henimot en levende frihet*, 29-33.

friheten vil friheten.¹³² Jeg forstår dette dit hen at frihet for Hegel innebærer at en begrenser sin vilje i relasjon til alle menneskers frihet. Her mener Hegel altså i likhet med Goldman at frihet innebærer at jeg i prosessen av å utvikle min frihet og individualitet også må begrense meg i den forstand at jeg for hvert valg og for hver handling tilrettelegger for alle menneskers frihet og individualitet. I og med at min frihet forutsetter alle menneskers frihet, og omvendt, at alle menneskers frihet forutsetter min frihet, så er jeg i følge Goldman og Hegel, bare fri når jeg – og alle andre – vil min og alle andres frihet.

3.4. GOLDMANS SYN PÅ KJÆRLIGHET MELLOM KVINNE, MANN OG MENNESKER

24. oktober, 1897

Intervjuer – What do you call love?

Goldman – When a man or a woman finds some quality or qualities in another that they admire and has an overweening desire to please that person, even to the sacrificing of personal feeling; when there is that subtle something drawing them together, that those who love recognize, and feel it in the inmost fiber of their being, then I call that love.¹³³

Kjærligheten står i relasjon til frihet, og kan ta mange uttrykk. Den kan innebefatte kjærligheten til og mellom mennesker, så vel som seksuelle emosjoner. Kjærlighet mellom kvinne og mann, som min analyse tar utgangspunkt i, relaterer seg både til individets psykiske og fysiske karakter. Det er som en følge av de inntrykk og de særegenhetene kvinne og mann gir og deler med hverandre – altså på grunn av den individuelle friheten – at kjærlighet oppstår.¹³⁴ Den lystbetonte og frivillige gitte lidenskapen som kjærligheten handler om, bringer med seg en slags spirituell oppvåkning.¹³⁵ Slik jeg forstår dette så handler den spirituelle oppvåkningen om en gjensidig respekt mellom kvinner og menn i et kjærlighetsforhold som bringer med seg at begge partene ønsker å ivareta hverandres særegenheter. Den frie og derfor

---

¹³² Hegel. *Rettsfilosofien*, 66.

¹³³ Emma Goldman i «What Is There in Anarchy for Women?» Intervju i St. Louis Post Dispatch Sunday Magazine, October 24, 1897. <http://www.lib.berkeley.edu/goldman/>, http://www.lib.berkeley.edu/goldman/pdfs/WhatIsThereinAnarchyforWomen_St.LouisPostDispatchSundayMagazine_October24-1897.pdf (11.07.2015), 3.

¹³⁴ Emma Goldman. *Jealousy: Causes and a Possible Cure* [1912]. http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/jealousy.html (05.04.2015), 1.

¹³⁵ Ferguson. *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*, 177.

likestilte kjærligheten mellom kvinne og mann fremmer begge partenes individuelle potensiale uten å hindre hverandres individuelle utvikling.¹³⁶ Kjærlighet har med frihet å gjøre fordi kvinner og menn i en kjærlighetsrelasjon tilrettelegger for hverandres frihet og individualitet.¹³⁷ Fordi individualitet innebærer interaksjonen mellom individuell frihet og sosial frihet, og fordi kjærligheten er den generelle relasjonen mellom mennesker der friheten kan realiseres, så forstår jeg at kjærlighet mellom kvinner og menn kan være en måte å uttrykke frihet og individualitet på.

Goldman forstår at individet i en kjærlighetsrelasjon på den ene siden er et lite kosmos i seg selv, med sine egne tanker og ideer, og på den andre siden er i enhet med sin partner.¹³⁸ Fordi kjærligheten er den relasjonen mellom mennesker der frihet kan ytres, og fordi mennesket sammenbindes med hverandre på grunn av friheten, så utgjør kjærligheten mellom kvinner og menn et slags intensivt mikrokosmos av en mer generell relasjon mellom individer og fellesskapet i et fritt samfunn.¹³⁹ Goldman tydeliggjør videre at kvinner og menn i en kjærlighetsrelasjon ikke bare vil elske og tilrettelegge for hverandres frihet og individualitet, men at den lykken kjærlighetsrelasjonen gir dem ytterligere bringer med seg at partene også begjære en universell lykke for hele menneskeheten.¹⁴⁰ Kjærlighet mellom kvinne og mann innebærer derfor også en kjærlighet til alle menneskers frihet.

3.5. GOLDMANS SYN PÅ RELASJONEN MELLOM INSTITUSJONELL POLITISK FRIHET OG INSTITUSJONELL POLITISK KJÆRLIGHET

3.4.1. INDIVIDETS UFRIHET I RELASJON TIL FRIHET OG KJÆRLIGHET

Når frihet og kjærlighet er tilknyttet institusjonell politikk, står de i relasjon til ufrihet. *Individualisme* står i motsetning til Goldmans begrep om individualitet, og betegner det upersonlige og mekaniske som institusjonell politikk behandler som

---

¹³⁶ Goldman. *Jealousy: Causes and a Possible Cure*, 4.

¹³⁷ Lowe «Revolutionary Love. Feminism, Love, and the Transformative Politics of Freedom in the Works of Wollstonecraft, Beauvoir, and Goldman», 202.

¹³⁸ Goldman. *Jealousy: Causes and a Possible Cure*, 4.

¹³⁹ Ferguson. *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*, 200.

¹⁴⁰ Emma Goldman. *Anarchy and the Sex Question* [1896]. http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/sexquestion.html (24.09.2015), 4:

Hvordan Goldman forstår lykke, og relasjonen mellom lykke og kjærlighet, er en egen diskusjon som denne analysen ikke har plass til å diskutere.

«individuell».¹⁴¹ I følge Goldman er konsekvensen av dette at individualisme ikke er et uttrykk for selvet slik individualitet er, men et speilbilde av den institusjonelle politikkenes makt over mennesket gjennom juridisk lureri, åndelig fornedrelse, og systematisk indoktrinering gjennom blant annet oppdragelse.¹⁴² At uniformitet og imitasjon altså er den institusjonelle samfunnsorganiserings motto, betyr at individualisme blir pålagt av institusjonell politikk som den eneste veien til «frihet».¹⁴³

Det følger fra institusjonell politikk at individet lærer at det er fritt når det lever med henhold til individualismen. Dette betegner *institusjonell politisk frihet*. Slik jeg forstår Goldmans anarkistfeministiske samtidsanalyse så innebærer institusjonell politisk frihet at individet tror at det er fritt når det i virkeligheten er ufritt. Menneskeskapte lover som skal tilrettelegge for institusjonell politisk frihet står således i opposisjon til frihet som en naturlig rettighet.¹⁴⁴ Goldman mener derfor at institusjonell politisk frihet kan sammenlignes med en korrumpert og pervers tvangstrøye som forsøker å undertrykke og beseire den enkelte og dens individualitet.¹⁴⁵

Fordi kjærligheten er utgangspunktet for alle menneskelige relasjoner, så er det også ved hjelp av institusjonell politisk kjærlighet at institusjonell politikk kan konstruere mennesket som ufritt. Institusjonell politisk kjærlighet er derfor et sosialt forhold som innskrenker friheten. Institusjonell politikk har benyttet seg av dette gjennom å ta monopol på kvinner og menns kjærlighet ved hjelp av ekteskapsinstitusjonen.¹⁴⁶ Sosiologen Niklas Luhmann har undersøkt kjærlighetens historie i moderne tid, og mener at synet på ekteskapet langsomt forandrer seg fra «fornuftsekteskap» til å bli et «kjærlighetsekteskap» en gang etter 1760-tallet.¹⁴⁷ Med henhold til kjærlighetsekteskapet så var kjærlighetens vilkår på 1800-tallet bygget på antakelsen om at kvinner og menn har motsatte interesser, og at en skal velge sin partner ut ifra hjertet. Kjærlighetsidealet handler altså ikke bare om kjærlighet, men om hvilken kvinnelighet og mannlighet som var akseptabel innenfor

---

¹⁴¹ Emma Goldman. *The Social Importance of the Modern School* [1912].

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/socimportms.html (17.07.2015), 2.

¹⁴² Goldman. *The Individual, Society and the State*, 2:

Ibsen mener på grunn av dette at oppdragelse til folkelig anarkisme er tidens store sak.

Christensen. *Henrik Ibsens anarkisme: de samlede værker*, 7:

I *Francisco Ferrer and the Modern School* [1917] gir Goldman sin støtte til Francisco Ferrers utdannelsessystem.

¹⁴³ Emma Goldman. *The Social Importance of the Modern School*, 2.

¹⁴⁴ Goldman. «Anarchism: What It Really Stands For», 49 og 50.

¹⁴⁵ Goldman. *The Individual, Society and the State*, 2.

¹⁴⁶ Goldman lever i en tid ekteskapets enerett på kjærligheten er i ferd med å oppløses.

¹⁴⁷ Claudia Lindén. *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*. (Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium, 2002), 79.

kjærlighetsekteskapets rammer.¹⁴⁸ Slik forstått har kjærlighet å gjøre med hva det innebærer å være kvinne og mann. Det er dette synet på kjærlighet jeg betegner som *institusjonell politisk kjærlighet*. Institusjonell politisk frihet og institusjonell politisk kjærlighet er forbundet med hverandre slik også frihet og kjærlighet er. Frihet og kjærlighet er likevel ikke tilknyttet institusjonell politisk frihet og institusjonell politisk kjærlighet. Til tross for dette så underkues frihet og kjærlighet av institusjonell politisk frihet og institusjonell politisk kjærlighet.

3.4.2. KJÆRLIGHET MELLOM EN DUKKEHUSTRU OG EN DUKKEMANN

24. oktober, 1897

Intervjuer – Do you believe in marriage?

Goldman – I do not.¹⁴⁹

Kjærlighet og ekteskapet har ut fra Goldmans syn på kjærlighet, ingen ting med hverandre å gjøre fordi kjærlighet i motsetning til ekteskap er tilknyttet frihet.¹⁵⁰ Dette har sammenheng med at ekteskapet utgjør en bestemt organisering av kjærlighetens sosiale og politiske vilkår, og derfor promoterer at individets individualitet kan representeres gjennom individualisme.

Staten og kirken er to ulike, men likevel relaterte, årsaker til hvorfor ekteskapet og dets institusjonelle politiske kjærlighet står i opposisjon til frihet. Her ligger også forklaringen til hvorfor institusjonell politisk kjærlighet, når den er organisert med utgangspunkt i patriarkalske maktstrukturer, ser annerledes ut for kvinner enn for menn. Staten gjør den institusjonelle politiske kjærligheten til et primært økonomisk arrangement. Kirken binder på sin side, ved hjelp av doktrinen «til døden skiller oss ad», kvinner og menn til en monogam, heterofil og livslang forpliktelse til hverandre. Til sammen konstruerer staten og kirkens institusjonelle politikk, slik jeg ser det, kvinne og mann til to dikotomiske kjønnsidentiteter som gjennom ekteskapet skal komplementere hverandre.¹⁵¹ Det er denne dualismen som

---

¹⁴⁸ Lindén. *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, 80.

¹⁴⁹ Goldman. «What Is There in Anarchy for Women?», 1.

¹⁵⁰ Goldman. «Marriage And Love», 178.

¹⁵¹ Goldman. «Marriage And Love», 178.

ligger til grunn for at ekteskapet kan gjøre kvinner og menn så fremmedgjorte fra hverandre at de en gang kan ikke kan forstå hverandre.¹⁵²

I sitt forsøk på å skjule grensen mellom hva som er menneskets natur og hva som er konstruert, finner institusjonell politikk i følge Goldman en verdifull alliert i det konservative språket. Det betyr at institusjonell politikk kan gjøre sin moral og sitt menneskesyn «naturlig» gjennom å forankre dette i de biologiske kategoriene kvinne og mann. Eksempelvis blir dikotomiparene kropp og sjel, følelser og fornuft, og objekt og subjekt tilknyttet henholdsvis kvinne og mann.¹⁵³ Det er på denne måten at institusjonell politikk kan konstruere opplevelsen av den institusjonell politiske kjærligheten slik Haavind definerer den: Kvinnelig underordning og mannlig dominans fremstår som naturlig. *Jeg oppfatter derfor at institusjonell politisk kjærlighet hos Goldman innebærer følelsen av å bli seg selv gjennom at en partner av det motsatte kjønn bekrefter ens egen kjønnsidentitet.* Det betyr at ekteskapet er den institusjonelle politiske frihetens utgangspunkt, og videre at kvinner og menn bare kan bli seg selv og institusjonell politisk fri i relasjon og ved hjelp av hverandre. Den institusjonelle politiske friheten har altså sitt utgangspunkt i den institusjonelle politiske kjærligheten.

At partene innenfor rammene av ekteskapet skal utgjøre en komplett enhet snarere enn to individualiteter, innebærer slik jeg forstår Goldman, at kvinner og menn verken kan utvikle sin individualitet hver for seg eller sammen. Årsaken til dette er altså at kvinner og menns fremmedgjøring fra seg selv, fra hverandre og fra samfunnet, umuliggjør den gjensidige annerkjennelsen mellom mennesker som Goldmans frihet krever.

3.4.3. NORA FØR SISTE AKT

24. oktober, 1897

Intervjuer – What does Anarchy promise woman?

Goldman – It holds everything for woman --- freedom, equality --- everything that woman has not now.

---

¹⁵² Goldman uttrykker dette i et brev til Max Nettlau: «[...]att du, likt de övriga av ditt kön, egentligen intet vet om kvinnan».

Emma Goldman. «Brev från Emma Goldman till Max Nattlau» [1935] i *Den dansande agitatorn*, 66.

¹⁵³ Emma Goldman. *The Failure of Christianity* [1913]. [http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/failureofchristianity.html](http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/failureofchristianity.html) (14.20.2015), 1, 2 og 5.

Intervjuer – Isn't woman free?

Goldman – Free! She is the slave of her husband and her children. She should take her part in the business world the same as the man; she should be his equal before the world, as she is in the reality. She is as capable as he, but when she labors she gets less wages. Why? Because she wears skirts instead of trousers.¹⁵⁴

Noras største ulykke er slik Goldman ser det, at den institusjonelle politiske kjærligheten har fremmedgjort Nora fra å bli anerkjent som menneske.¹⁵⁵ Før *Et dukkehjems* siste akt er Nora sjalu, masete, smålig, krakilsk, sladrete og uutholdelig. Hennes fantasi er paralyisert. Nora er individuelt og sosialt ubrukelige. Ekteskapsinstitusjonen har derfor gjort Nora til en parasitt og bundet henne til et livslangt avhengighetsforhold til Helmer. Dersom den gevinsten Nora får med henhold til det arbeidet hun legger ned i ekteskapet er Helmer, er fortjenesten av Noras arbeid ikke stor, understreker Goldman. For ekteskapet må Nora betale med sin frihet, sitt navn, sitt privatliv. Hun betaler altså med hele sin verdighet og selvstendighet frem til døden skiller dem ad. Helmer må selvsagt også betale sin andel i ekteskapet, bemerker Goldman, men hans oppofring er ikke like stor som Noras. For Helmer er ekteskapet først og fremst en økonomisk oppofring. Det betyr at ekteskapet ikke begrenser Helmers individualitet like mye som det begrenser Noras individualitet.¹⁵⁶

Goldmans anarkistiske samtidsanalyse konstaterer at kvinner gjennom oppdragelsen, indoktrineres til å tenke på ekteskapet som sitt høyeste mål. Ekteskapet oppfattes som det sosiale forholdet der kvinner kan praktisere sin institusjonelle politiske kjærlighet og utvikle sin institusjonelle politiske frihet. Dette kommer blant annet til uttrykk i det faktum at kvinner betrakter lønnsarbeid som en midlertidig beskjeftigelse. Kvinnen er ufri fordi hun er økonomisk avhengig av mannen, og bare garantert et hjem og et levebrød gjennom mannens nåde. Konsekvensen av dette er at kvinner ikke spør hvor høyt en mann elsker eller respekterer henne, men hvor mye han tjener.¹⁵⁷ Det som rettferdiggjør kjærligheten er om den aktuelle «drømmemannen» kan forsørge henne. Hvorvidt «drømmemannen» er barmhjertig

¹⁵⁴ Goldman. «What Is There in Anarchy for Women?», 2.

¹⁵⁵ Emma Goldman. «Woman Suffrage» [1911] i *Anarchism and Other Essays*, 157.

¹⁵⁶ Goldman. «Marriage And Love», 183-44 og 178-9.

¹⁵⁷ Goldman. «Marriage And Love», 181-3.

eller hatefull, spiller derfor ingen rolle. Institusjonell politisk kjærlighet rommer således en *dobbeltmoralsk standard*. En for kvinner og en for menn. Kvinners institusjonelle politiske kjærlighet innebærer en uinnskrenket hengivenhet til mannen. Dette står i sammenheng med det faktum at kvinnen ikke kan risikere å bli av med sin trygghet. Kvinnen er tross alt økonomisk avhengig, og individuelt og sosialt ubrukelig. *For kvinnen innebærer relasjonen mellom institusjonell politisk frihet og institusjonell politisk kjærlighet derfor at desto mindre personlighet hun har, desto bedre egnet er hun som kone, mor og hushjelp.*¹⁵⁸

Goldman anser, til tross for at menneskenaturen er formbar, at moderskapet er den høyeste oppfyllelsen av kvinners natur. Moderskap hos Goldman har derfor visse essensialistiske drag. Institusjonell politisk kjærlighet innebærer videre at kvinner må betale for sin rett til moderskapet ved å selge seg selv gjennom ekteskapet.¹⁵⁹ Den dobbeltmoralske standarden innebærer derfor videre at kvinners seksuelle erfaringer er et tap av alt som et godt og ærefult i et menneske, og at samme erfaringer derimot regnes som en naturlig del av mannens generelle utvikling som menneske.¹⁶⁰ Tatt i betraktning at ekteskapet er kvinnens høyeste mål, så lærer kvinnen betydelig mindre om sin funksjon som kone og mor, enn det en yrkesarbeider gjør om sitt yrke. Goldman forstår at dette er en måte den institusjonelle politikken kan kontrollere kvinners produksjon og reproduksjon av liv og personer. At institusjonell politikk holder kunnskap (blant annet om prevensjon) borte fra kvinnen, og at menn gis retten til kvinners kropp, innebærer at kvinner blir fremmedgjorte fra seg selv. De blir til maskiner som skal opprettholde befolkningspopulasjonen og oppdra barn som i fremtiden skal være til nytte for samfunnet.¹⁶¹ Slik jeg oppfatter det, så *er kvinnen institusjonell politisk fri når hun tror at hun frivillig underordner seg mannen og institusjonell politikk, og når hun på grunn av sin hengivenhet til mannen tror at hun realiserer seg som artsvesen når hun føder og oppdrar hans barn.* Institusjonell politisk kjærlighet utgjør således et tyveri av Noras frihet og individualitet,¹⁶² og derfor også et tyveri av alle menneskers frihet og individualitet. Institusjonell politisk

---

¹⁵⁸ Goldman. «Marriage And Love», 180-182.

¹⁵⁹ Goldman. «Marriage and Love», 184.

¹⁶⁰ Emma Goldman. «The Traffic In Women» [1910] i *Anarchism and Other Essays*, 147:

Dette er problematisk ettersom «sex expression» i følge Goldman «is as vital a factor in human life as food and air».

Goldman. *Living my life*. Vol. I., 225.

¹⁶¹ Goldman. «Marriage and Love», 180 og 185.

¹⁶² Goldman. «Marriage And Love», 184.

At Goldman sammenligner ekteskapet med et tyveri henspiller på Proudhon som manifesterer at «[p]roperty is robbery». Proudhon. *What is Property?*, 1.

kjærlighet motarbeider friheten gjennom å påvirke hvordan mennesket betrakter seg selv og hvordan mennesker forholder seg til hverandre.

3.4.3. NORAS DUKKEHJEMSBARN

Goldman forstår ut i fra sitt syn på mennesket at barn har en form for dømmekraft, og at barn er interessert i ting som angår deres liv.¹⁶³ Gjennom sin lek, sine spørsmål, og sin tilknytning til mennesker og til ting, viser barn tendenser til individualitet.¹⁶⁴ Fordi individualitet er tilknyttet politikk, betrakter Goldman barn som subjekter og politiske aktører. Hun ser barn i ut ifra hva de kan bli.¹⁶⁵

Barn trenger kjærlighet og hengivenhet fra menneskene rundt seg.¹⁶⁶ Den sosiale relasjonen barn inngår i, og som avgjør deres utvikling, er vanligvis et kjærlighetsforhold mellom kvinne og mann.¹⁶⁷ På grunn av ekteskapet risikerer imidlertid kjærligheten å bli ekskludert fra moderskapet, eller erstattet med institusjonell politisk kjærlighet.¹⁶⁸ Det betyr at den institusjonelle politiske kjærlighetens fremmedgjøring av kvinnen også influerer barns utvikling. Fordi barn har en kjærlighet for å lære, et ønske om å vite og bli informert, blir barn for sine mødre det en skulptur er for en kunstner – formbare og responderende, understreker Goldman.¹⁶⁹ Med sin institusjonelle politiske kjærlighet og hengivenhet, er mødre derfor de første til å underkue sine barns frihet og individualitet. Ut i fra Goldmans syn på kjærlighet og frihet, forstår jeg det slik at dette ikke er et bevisst valg fra moderens side, men en konsekvens av hennes fremmedgjøring. Moderen speiler seg selv i barnet når hun med sin institusjonelle politiske frihet og institusjonelle politiske kjærlighet forsøker å tilrettelegge for barnets frihet og individualitet. Moderen forsøker med andre ord å tilrettelegge for frihet og individualitet, men mislykkes med dette fordi hun oppfatter den institusjonelle politiske friheten som «frihet», og individualisme som individualitet.¹⁷⁰ Oppdragelsen innebærer dessuten slik jeg ser

---

¹⁶³ Penny A. Weiss. «Who Were Emma Goldman's "Children"? Anarchist Feminism and Childhood» i *Feminist Interpretations of Emma Goldman*. (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2000), 185.

¹⁶⁴ Emma Goldman. «The Child and Its Enemies» [1906]. http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/, http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/ME/mev1n2.html#Page_7 (04.05.2015), 7.

¹⁶⁵ Barn har i et idéhistorisk perspektiv – blant av Aristoteles og Thomas Hobbes, tradisjonelt blitt betraktet ut ifra kompetanser de mangler som voksne har. Goldman bryter med dette synet på barndom.

Weiss. «Who Were Emma Goldman's "Children"? Anarchist Feminism and Childhood», 179-80.

¹⁶⁶ Goldman. «The Tragedy Of Woman's Emancipation», 172-3.

¹⁶⁷ Weiss. «Who Were Emma Goldman's "Children"? Anarchist Feminism and Childhood», 188.

¹⁶⁸ Goldman. «Marriage And Love», 184.

¹⁶⁹ Emma Goldman. «Francisco Ferrer And The Modern School» [1911] i *Anarchism and Other Essays*, 121 og 118.

¹⁷⁰ Goldman. «The Child and Its Enemies», 8-9.

det, ikke bare en fremmedgjøring av barna, men fører også til at kvinner bekrefter og opprettholder sin egen fremmedgjøring gjennom å nettopp speile sin egen fremmedgjøring.

Institusjonell politikk kan på grunn av moderskapet, nærmest garantere individualisme som en norm. Gjennom oppdragelse av barna manifesterer den institusjonelle politikken sin individualisme ved å kontrollere hvordan barn oppfatter sin relasjon til andre mennesker. For eksempel så fordrer den institusjonelle politikken kjønnsdualisme at mødre idealiserer det i sine sønner som bidrar til å fremmedgjøre henne som menneske. Menns undertrykkelse av kvinner er derfor, i følge Goldman, delvis kvinners ansvar.¹⁷¹ Videre lærer barn at *straff* er noe som skal påføres utenifra av en person som er mer mektig. Dermed lærer de ikke å tenke på straff som et resultat av egne handlinger. Goldman mener at barn dermed ikke ser at deres valg og handlinger påvirker alle menneskers frihet.¹⁷² Straff er slik jeg tolker Goldman, en måte å motarbeide kjærligheten til frihet på. Dette forklarer at kvinners fremmedgjøring i ekteskapet på grunn av moderskapet ikke bare innskrenker hennes egen og alle menneskers frihet, men gjennom oppdragelsen av barna ytterligere begrenser hva mennesket er og kan bli som artsvesen.

---

¹⁷¹ Goldman. *Living my life, Vol. II.*, 556-7.

¹⁷² Goldman. *The Social Importance of the Modern School*, 4.

DEL 4. SLUTTDISKUSJON

4.1. GOLDMANS ANARKISTFEMINISTISKE KJÆRLIGHETSETIKK

Jeg leser Goldmans anarkistfeminisme dit hen at det i hennes syn på relasjonen mellom frihet og kjærlighet ligger et implisitt etisk system som kan betegnes som kjærlighetsetikk. Det som særpreger anarkismen i tillegg til fokuset på individet, er i følge Kropotkin, dens vektlegging av etikk.¹⁷³ Anarkismens syn på frihet står derfor i relasjon til etikk. Etikdens formål er å studere hvordan mennesker *bør* handle.¹⁷⁴ Til tross for dette foreligger det betraktelig mindre forskning om forbindelsen mellom anarkisme og etikk, enn om relasjonen mellom anarkisme og individet. Anarkismen benekter i følge Woodcock at det blir utviklet et etisk system. Det har å gjøre med at et etisk *system* tilsynelatende strider med anarkismens antiinstitusjonelle holdning. En forklaring på hvorfor tidligere forskning ikke har viet særskilt mye oppmerksomhet til etikk, er altså at anarkismen ofte ikke blir assosiert med et etisk system.¹⁷⁵ At anarkismen ikke systematiserer sitt syn på etikk betyr imidlertid ikke at anarkismen ikke vektlegger etikk i sitt sosiale tanke-system.

Historikeren Richard T. Drinnon tydeliggjør i sin biografi om Goldman at det finnes en kobling mellom anarkismens syn på individuell frihet og etikk, og at dette er spesielt fremtredende i Goldmans anarkistfeminisme. Drinnon skriver:

From the standpoint of the general Western liberal tradition, the anarchism for which Emma stood is perhaps superior ethically to any other political theory. No other theory makes so primary an appeal to the individual responsibility and intelligent self-expression of man [...] Emma Goldman had the early and relatively rare insight that responsible individual freedom is the touchstone of supreme importance in the modern world.¹⁷⁶

Utover det som sies her, utvikler Drinnon så vidt meg bekjent, ikke Goldmans syn på etikk.

Det er to grunner til at Goldmans begrep om kjærlighet handler om etikk.¹⁷⁷

---

¹⁷³ Kropotkin. «Anarchism», 1.

¹⁷⁴ Mathisas Sagdahl. «Etikk» i *Store Norske Leksikon*. www.snl.no, <https://snl.no/etikk> (15.12.2015), 1.

¹⁷⁵ Woodcock. *Anarkismen*, 23.

¹⁷⁶ Richard Drinnon. *Rebel in Paradise. A Biography of Emma Goldman*. (Chicago og London: (C), 1982), 111.

¹⁷⁷ Goldmans kjærlighetsetikk kan, slik jeg ser det, regnes inn i feministisk etikk. *Feministisk etikk* fattes blant annet med temaer som kjønn og kjønnsidentitet, emosjoner, omsorg og relasjoner, og tar høyde for hvorvidt mennesker lykkes og

For det første fordi kjærlighet definerer hvordan mennesker har det med seg selv og med hverandre. Dernest at kjærligheten er avgjørende for frihet. At Goldman i sitt syn på frihet og kjærlighet sammenbinder alle menneskers frihet innebærer, slik jeg forstår Goldman, at ethvert individ har et *etisk* ansvar ovenfor sin egen og alle menneskers frihet og individualitet. Det etiske ansvaret er forankret i forbindelsen mellom alle menneskers frihet. *Kjærlighetsetikken* slik jeg forstår Goldmans anarkistfeminisme går ut på følgende: Når jeg i utviklingen av min individualitet tar alle menneskers frihet til etterretning for hvert valg og for hver handling, så forankrer jeg min frie vilje i forbindelsen mellom mine særegenheter og det etiske ansvaret jeg har ovenfor alle menneskers frihet. Denne etiske forbindelsen mellom mennesker kommer til syne i kjærligheten til frihet, i kjærlighetsrelasjoner, og til slutt i den kjærligheten kvinner forsøker å uttrykke i moderskapet. Goldmans implisitte kjærlighetsetikk angår derfor, slik jeg leser Goldmans syn på den politiske relasjonen mellom frihet og kjærlighet, tilknytningen mellom mennesker og ansvaret for min egen og alle menneskers frihet og individualitet.

Goldmans kjærlighetsetikk bygger på stabile og velutviklede reaksjonsmønstre som er utviklet over tid.¹⁷⁸ Kjærlighetsetikken kan i likhet med kjærligheten til frihet, klargjøres ved hjelp av Kropotkins evolusjonsteori. Kropotkin tydeliggjør at mennesket ikke bare handler moralsk gjennom kjærlighet og sympati, men også via ens oppfatning av enhet med alle andre mennesker. Å hevde at etikk bare er basert på kjærlighet og personlig sympati, begrenser derfor forståelsen av den moralske følelsen som er tilknyttet Goldmans kjærlighetsetikk.¹⁷⁹ Jeg oppfatter at individet har utviklet kompetansen til å føle dypt med andre mennesker som en konsekvens av kjærlighet til frihet, kjærlighetsrelasjoner og fra den kjærligheten mødre forsøker å gi sine barn.¹⁸⁰ Kjærlighetsetikken er derfor en resultat av menneskets utvikling, og en konsekvens av forbindelsen mellom det individuelle og det sosiale instinktet.

---

mislykkes i å følge normer og emosjoner. Dette er temaer som altså er fremgående i Goldmans anarkistfeminisme. Betegnelsen feministisk etikk anvendes om en gruppe etiske teorier. Jeg mener at Goldmans anarkistfeminisme som gren av den feministiske etikken mer spesifikt utgjør en del av det vi i dag betegner som omsorgsetikk og maternal etikk. Maternal etikk er en gren av omsorgsetikken. *Omsorgsetikken* tar utgangspunkt i mellommenneskelige relasjoner og ser på mennesket som forbundet med hverandre. Omsorgsetikken handler om å ta ansvar for andre mennesker og for de mellommenneskelige relasjonene som inngår i. *Maternal etikk* handler spesifikt om relasjonen mellom mor og barn.

Robin May Schott. *Discovering Feminist Philosophy. Knowledge, ethics, Politics*. (United States of America: Rowana & Littlefield Publisher, INC, 2003), 88-9.

¹⁷⁸ Tove Pettersen. *Filosofiens annet kjønn*. (Oslo: Pax Forlag A/S, 2011), 158.

¹⁷⁹ Ferguson. *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*, 150.

¹⁸⁰ Pettersen. *Filosofiens annet kjønn*, 158.

4.2. GOLDMANS SYN PÅ KJÆRLIGHET SOM POLITISK MOTMAKT

4.2.1. RELASJONEN MELLOM FRIHET, KJÆRLIGHET OG POLITISK MOTMAKT

Kjærlighet er i følge Goldman «[...] the only creative, inspiring, elevating basis for a new race, a new world».¹⁸¹ *Slik jeg forstår dette, så rommer Goldmans syn på kjærlighet muligheten til politisk motmakt.* Kjærlighet bærer derfor muligheten til politisk frigjøring. Politisk motmakt har med Goldmans kjærlighetsetikk å gjøre fordi mennesket har et etisk ansvar ovenfor sin egen og alle menneskers frihet. Goldmans kjærlighetsetikk kommer forut for hennes syn på politisk motmakt. Politisk motmakt er en forutsetning for frihet så lenge det finnes ett menneske som er undertrykt. På den andre siden er politisk motmakt også et uttrykk for frihet og individualitet på samme måte som kjærlighetsrelasjoner utgjør et mikrokosmos av frihet og individualitet. Politisk motmakt er altså en forutsetning for frihet og individualitet ettersom disse handler om hva mennesket kan bli som individ og kollektiv, og fordi mennesket er under stadig forandring.

Fordi muligheten til individualitet er iboende i hvert individ, så tror Goldman som Stirner at mennesket har «as much liberty as he is willing to take». Det er i kjølevann av dette at Goldmans anarkistfeminisme står for «direkte aksjon».¹⁸² Anarkismen er ikke, understreker Goldman, bare et sosialt tanke-system vedrørende en fjern fremtid, men en levende innflytelse som ønsker å frigjøre oss fra interne så vel som eksterne hemninger og barrierer som fremmedgjør mennesker fra seg selv, fra hverandre og fra samfunnet.¹⁸³ Jeg forstår at individualitet hos Goldman er bærer av muligheten til ny epistemologi og ny politisk orden, og at individualitet kan trekkes ut av institusjonell politikk gjennom politisk handling.¹⁸⁴

---

¹⁸¹ Goldman. «Marriage And Love», 186.

¹⁸² Goldman. «Anarchism and Other Essays», 55.

¹⁸³ Goldman. *Living my life. Vol. II.*, 556.

¹⁸⁴ Goldman. «Minorities Versus Majorities», 64:

«Emma Goldman and her circle were strong supporters of the new realist dramatist, among whom Henrik Ibsen held a prime place for her vividly expressed individualism», skriver de Georg Brandes i sin artikkel «Henrik Ibsen» i *Mother Earth*.

Georg Brandes. «Henrik Ibsen» i *Anarchy. An Anthology of Emma Goldman's Mother Earth*, 168:

Goldmans samtidskritikk har således gjennom blant annet Ibsen, latt seg inspirere av litterære retningen realismen. Realismen vektla ofte konflikten mellom individ og samfunn, og forstod at mennesket dersom de brøt med samfunnsnormene, kunne realisere sitt eget liv gjennom å ta egne valg og valgene i handling.

4.2.2. NORAS POLITISKE FRIGGJØRELSE ER FORANKRET I HENNES HELLIGE PLIKTER

Goldmans kjærlighetsetikk bærer muligheten til politisk frigjøring fordi Noras frihet vil nå så langt som hennes vilje til å oppnå frihet rekker.¹⁸⁵ Analysen har vist at Nora vil frihet på grunn av kjærligheten til frihet, og fordi alle menneskers frihet er sammenbundet. Den nye og moderne kvinnen er i følge Goldman ikke lengre tilfreds med den institusjonelle politiske kjærligheten de får av mannen. Kvinnen lengter etter forståelse og kameratskap. Hun ønsker å bli behandlet som et menneske, ikke som et objekt for seksuell tilfredstillelse.¹⁸⁶ Jeg forstår Goldman dit hen at politisk motmakt må rettes mot det sted der undertrykkelsen er forankret. Dersom institusjonell politisk organisering av familie og seksualitet er kvinneundertrykkelsens kjerne, så innebærer kvinnefrigjørelsen en fundamental revolusjon av de intime båndene som finnes mellom mennesker i kjærlighet og i seksualitet.¹⁸⁷

Goldman skriver at «[...] true emancipation [...] begins in woman's soul», og videre at kvinnens natur er «[...] her love instinct, and her mother instinct».¹⁸⁸ Det betyr at politisk frigjøring må komme fra og gjennom kvinnen selv. Her tilskriver Goldman kvinnen et ansvar for egen frigjørelse. Videre betyr dette at kvinnefrigjøringen har to momenter: At Nora først må bekrefte seg selv som person, og dernest at Nora må nekte andre retten til hennes kropp.¹⁸⁹ Videre kan disse to momentene bidra til at de sosiale vilkårene endres. For å kunne bekrefte seg som person må Nora gjøre seg av med den institusjonelle politiske kjærlighetens forestillingen om at det å bli elsket og det å være kjærester er synonymt med å være slave eller underordnet.¹⁹⁰ En kjærlighetsrelasjon mellom kvinne og mann kan igjen utgjøre et intensivt mikrokosmos av frihet og individualitet når Nora krever den gjensidige anerkjennelsen som kjærligheten i følge Goldman innebærer. Seksualitet er videre, i og med at kjærlighet mellom kvinne og mann også relaterer seg til seksuelle emosjoner, en forutsetning for at Nora kan bekrefte seg som person. Goldman mener at kvinner og menn i seksualiteten må anerkjenner hverandre som

---

¹⁸⁵ Goldman. «The Tragedy of Woman's Emancipation», 176.

¹⁸⁶ Haaland. *Emma Goldman. Sexuality and the Impurity of the State*, 169.

¹⁸⁷ Lori Jo Marsp. «A Feminist Search for Love. Emma Goldman on the Politics of Marriage, Love, Sexuality, and the Feminine» i *Feminist Interpretations of Emma Goldman*, 74.

¹⁸⁸ Goldman. «The Tragedy Of Woman's Emancipation», 176 og 170.

¹⁸⁹ Goldman. «Woman Suffrage», 166.

¹⁹⁰ Goldman. «The Tragedy of Woman's Emancipation», 176.

mennesker.¹⁹¹ Denne anerkjennelsen forutsetter på den ene siden individualitet, og er på den andre siden en anerkjennelse av individualitet. Videre innebærer en slik anerkjennelse av hverandre i seksualiteten at ingen har rett til hverandres kropp.

Moderskapet er knyttet til både kvinners person og kropp. Å velge å få barn er på den ene siden tilknyttet kvinners reproduktive muligheter, og på den andre siden tilknyttet kvinnens frihet fordi det å ta valg og omsette valgene i handling er et uttrykk for individualitet. På grunn av individualiteten er moderskapet ytterligere et valg som har med det individuelle og det sosiale instinktet å gjøre. Politisk frigjøring er derfor forankret i moderskapet i den grad moderskapet er tilknyttet valg.

En måte å utøve politisk motmakt på i relasjon til moderskapet er å nekte å ta del i produksjonen av det Goldman beskriver som det sykelige, svake og elendige institusjonaliserte mennesket som verken har styrken eller moralsk mot til å oppheve åket av eiendom og slaveri.¹⁹² Dessuten er det å velge å ikke få barn en måte å nekte noen retten over sin kropp. Til tross for at Goldman mener at moderskapet er en virkeliggjørelse av kvinners natur, så tydeliggjør hun at flere kvinner savner det «medfødte morsinstinktet» eller ikke ønsker å få barn.¹⁹³ Moderskapet er i denne mening en fullbyrdes av kvinners natur fordi moderskapet er en måte å bekrefte seg selv som person gjennom å ta valg. Det å velge å ikke få barn er derfor en like stor fullbyrdes av kvinnens natur som det å velge å få barn. Jeg leser dessuten Goldmans anarkistfeminisme dit hen at det å velge å ikke få barn er en måte å motarbeide den institusjonelle politikken kontroll over mennesket gjennom reproduksjonen. Å ikke få barn er derfor et uttrykk for politisk motmakt som er forankret i Goldmans kjærlighetsetikk.

Videre er også det å velge å få barn i en fri kjærlighetsrelasjon, en måte å utøve politisk motmakt. Her blir kvinnen anerkjent som et menneske. Goldman mener at barn som blir født uten hensyn til institusjonell politikk, fødes i frihet. Dette har å gjøre med at frihet forutsetter frihet. En kvinne som velger å bli mor, velger etter Goldmans oppfatning moderskapet fordi hun av kjærlighet ønsker å gi barnet det dypeste og det beste som hun kan gi av sin frihet og individualitet.¹⁹⁴ Den frivillige moderen velger derfor gi barnet tilgang til sin kropp, og moderskap er også i denne sammenheng tilknyttet retten til egen kropp. Videre oppfatter jeg at den frivillige

---

¹⁹¹ Janet E. Day. «The «Individual» in Goldman's Anarchist Theory» i *Feminist Interpretations of Emma Goldman*, 126.

¹⁹² Goldman. «Marriage and Love», 186.

¹⁹³ Goldman. «Brev från Emma Goldman till Max Nattlau», 67.

¹⁹⁴ Goldman. «Marriage and Love», 186.

moderen utgjør den nødvendige interaksjonen med andre individualiteter som er nødvendig for at barnet kan utvikle sin individualitet. Jeg forstår dette dit hen at den frivillige moderen kan motarbeide individualismen der den institusjonelle politikken påbegynner sin manipulasjon, altså i oppdragelsen. En forklaring på at Nora i *Et dukkehjem* forlater sine barn kan derfor være at Nora anser at hun ikke har de egenskapene som skal til for å kunne tilrettelegge for sine barns frihet og individualitet. At Nora ikke ønsker å gi sine barn den samme oppdragelsen som hun fikk selv.

4.2.3. GOLDMANS FRIVILLIGE MODERSKAP SOM BÆRER AV POLITISK FRIGJØRING

Goldmans syn på moderskapet bærer muligheten til politisk frigjøring. Moderskapet var lenge en av de få akseptable rollene en kvinne kunne ta på seg, og ble derfor frem til 1900-tallet betraktet som en effektiv måte å inkorporerer kvinner og det som tradisjonelt har blitt assosiert som kvinnelig i politikken. Dett er en strategi som deles av sosialistiske og borgerlige kvinnesaksforkjempere. Deriblant av kommunistfeministen Kollontaj og den borgerlige feministen Key.¹⁹⁵ Frivillig moderskap er en kampsak som altså forener den sosialistiske og borgerlige kvinnebevegelsen, og således samler kvinner i kampen for frigjøring.

Kollontaj deler Goldmans oppfattelse om at moderskapet er kvinners naturlige formål og det som skal fornye verden.¹⁹⁶ Key er på sin side enig med Goldman i at kvinner drømmer om kjærligheten, og videre at frigjøring er forankret i kjærlighet.¹⁹⁷ I overenstemmelse med disse likhetene og fordi Goldmans anarkistfeminisme både har sosialistiske og liberalistiske drag, mener jeg det kan være givende å anvende Kollontaj og Keys idéer om moderskap som verktøy for å tydeliggjøre og utvikle Goldmans syn på frivillig moderskap.¹⁹⁸ Jeg tolker Kollontaj og Key dit hen at deres idéer om moderskapet konstruerer en politisk posisjon for kvinner som ikke innebærer en duplisering av den patriarkalske måten å utøve politikk på. Ved hjelp av dette kan jeg argumentere for at frivillig moderskap ut i fra Goldmans syn på relasjonen mellom

---

¹⁹⁵ Katarina Leppänen. *Elin Wägner's Alarm clock. Ecofeminism Theory in the Interwar Era.* (United States of America: Lexington Books, 2008), 85.

¹⁹⁶ Alexandra Kollontaj. *Kvinnan och familjen* [1921]. Oversatt av Anita Göransson. (Lund: Gidlunds förlag, 1976), 86.

¹⁹⁷ Lindén. *Om Kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, 107.

¹⁹⁸ En slik fremstilling er et bidrag til å samle kvinner i kampen om frigjøring.

frihet og kjærlighet utgjør en politisk motmakt som kan transformere samfunnet og frigjøre kvinnen.

Kollontaj utvikler med sitt syn på moderskapet en *tredje* sfære, nemlig relasjonen mellom mor og barn. I tillegg til å oppheve den patriarkalske oppdelingen av en såkalt privat og offentlig sfære, bryter Kollontajs tredje sfære også med de påfølgende sosiale og politiske maktrelasjonene mellom kvinner og menn som kjønnsvesener. Kollontaj fremsetter et matriarkat for å motsette seg patriarkatet. En far spiller slik Kollontaj ser det, ingen fundamental rolle når det kommer til foreldreskapet. *Den nye moderen* verken kan eller bør dele sin rett til barnet med noen. Mannen, maken eller elskeren er derfor, i følge Kollontaj, bare et middel for den nye moderen til å oppfylle sin naturlige destinasjon. Det følger fra dette at den nye moderen ikke har noen forpliktelser ovenfor maken eller barnets far. Den nye moderens ansvar er pliktene mot seg selv, mot barnet og mot friheten.¹⁹⁹ Kollontaj mener at den nye moderen, slik jeg leser det, kan forandre samfunnet fordi hun krever respekt for sine følelser og for sin frihet, og videre at kvinnen, fordi hun blir anerkjent som menneske, også lærer å respektere andre menneskers frihet.²⁰⁰ Dette kan bidra til å tydeliggjøre at moderskap hos Goldman er et uttrykk for individualitet. At kvinnen i og via moderskapet bekrefter seg som person, og nekter andre retten over sin kropp.

Jeg mener Kollontajs ideer om moderskapet kan tydeliggjøre at det i Goldmans anarkistfeminisme implisitt fremkommer at kvinner kan velge å få barn på egenhånd. Dette er slik jeg forstår Goldman, avgjørende for kvinners politiske frigjøring fordi den politiske frigjøring må komme fra og i kvinner selv. Fra dette følger det at moderskapet er noe kvinnen kan velge for seg selv og for friheten. Goldman uttrykker at «[m]an was not to be tolerated at any price, except perhaps as the father of a child, since a child could not very well come to life without a father».²⁰¹ Slik jeg forstår dette så trenger menn i Goldmans anarkistfeminisme i likhet med Kollontajs tredje sfære, ikke å ha noen særskilt betydning for foreldreskapet.²⁰² Kjærligheten behøver derfor ikke lenger å være en livslang forpliktelse mellom kvinne og mann. Kvinnen kan utvikle sin individualitet og frihet

---

¹⁹⁹ Kollontaj. *Kvinnan och familjen*, 88.

²⁰⁰ Alexandra Kollontai. «*New Woman*» from *The New Morality and the Working class* [1918]. [https://www.marxists.org/, https://www.marxists.org/archive/kollonta/1918/new-morality.htm](https://www.marxists.org/,https://www.marxists.org/archive/kollonta/1918/new-morality.htm) (13.10.2015), 14.

²⁰¹ Goldman «The Tragedy of Woman's Emancipation», 172.

²⁰² Goldman mener at mødre kan omgås så mye de ønsker med sine barn, men at barneoppdragelsen skal være kollektiv. Når det gjelder hvem som skal ha ansvar for den kollektive barneoppdragelsen, så forestiller Goldman seg at det skal være kvinner.

Goldman. *What is There in Anarchy for Woman?*, 2.

utenfor ekteskapet, og ved hjelp av alle menneskers frihet, individualitet og kjærlighet. Et slikt syn på moderskap kan altså oppløse den patriarkalske kjønnsdualismen som gjør kvinner og menn så fremmedgjorte for hverandre at de ikke kan forstå hverandre.

Kollontajs tredje sfære kan også bidra til å illustrere at moderskapet for Goldman utgjør en omsorgsrelasjon mellom mor og barn. Key kan tydeliggjøre at omsorgsrelasjonen mellom mor og barn hos Goldman kan betraktes i en overført betydning. I følge Key blir en kvinne først en ekte kvinne når hun tar plass i kulturens sentrum som dens naturlige leder. Key skriver: «En kvinna är fulländad efter sitt väsens lag först när ur moderligheten som naturkraft höjer sig samhällsmoderligheten som kulturmakt». Sitatet illustrerer at Key foretar en språklig forskyvning av begrepet moderskap fra dets tidligere biologiske sammenheng, til en ny kulturelt sammenheng. Key anvender betegnelsen *samfunnsmoderen* som et nøkkelbegrep for kvinneligheten som politisk kategori og kvinnelighet som sosialt transformerende kraft.²⁰³ Som politisk motmakt reviderer Keys samfunnsmoder det eksisterende gjennom å tilføre nye perspektiver til det politiske. Dette er en måte å avskrive det politiske som patriarkalsk.

Goldman skriver at «[t]o grow with the child is her motto; she knows that in that manner alone can she help build true manhood and womanhood».²⁰⁴ Dette sitatet kan ved hjelp av Keys begrep om samfunnsmoderen, tolkes dit hen at relasjonen mellom den frivillige moderen og barnet i Goldmans anarkistfeminisme kan revidere samfunnet. Goldman tydeliggjør nemlig at det ikke er den fysiske prosessen knyttet til moderskapet som gjør en kvinne til en ekte mor.²⁰⁵ Videre er Goldman av den oppfatning at betegnelsen barndom både utgjør et stadium for individet og for menneskeheten.²⁰⁶ Ved hjelp av Keys begrep om samfunnsmoderen kan mor og barn i Goldmans anarkistfeminisme betraktes i overført betydning som relasjonen mellom den som gir omsorg og den som omsorgen gis til. Relasjonen mellom mor og barn kan derfor referere til relasjonen mellom individ og mennesket som artsvesen. Moderskap i termer av et samfunnsengasjement kan videre betegne relasjon mellom omsorgsgiver og friheten, altså til Goldmans begrep om individualitet: Til forbindelsen mellom individuell frihet og sosial frihet. Til slutt kan anarkismen,

---

²⁰³ Lindén. *Om Kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, 177, 178 og 186.

²⁰⁴ Goldman. «Marriage And Love», 186.

²⁰⁵ Goldman. *Living My Life. Vol. I.*, 340.

²⁰⁶ Weiss. «Who Were Emma Goldman's "Children"? Anarchist Feminism and Childhood», 182.

ettersom anarkismens høyeste mål er frihet, oppfatte moderskap som frihetens moder. Goldmans egen anarkistfeminisme kan derfor forstås som et moderskap, og friheten som den som omsorgen gis til. Som tittelen avslører, er Goldmans *Mother Earth* et tydelig eksempel på moderskap i mening politisk motmakt. *Mother Earth* er slik Goldman formulerer det, «[...] the name of our child».²⁰⁷ Altså navnet på en kjærlighetsetikk som retter seg mot alle menneskers frihet og individualitet: «The Earth free for the free individual!».²⁰⁸

4.3. DET VIDUNDERLIGSTE

Jeg, likeså vel som du, «er først og fremst et menneske». Det er i denne forståelsen av det vidunderligste at Ibsen og Goldman møtes. Slik jeg ser det så utgjør det vidunderligste i Goldmans anarkistfeminisme den politiske forbindelsen mellom frihet og kjærlighet. Det er med henhold til dette at mennesket kan bli det det kan være som individ og kollektiv.

Kjærlighet og politikk er ut i fra min undersøkelse av Goldmans anarkistfeminisme, tett sammenvevd når det kommer til frihet. Det har å gjøre med at den politiske forbindelsen mellom frihet og kjærlighet også utgjør relasjonen mellom det individuelle og det mellommenneskelige: Forbindelsen mellom individuell og sosial frihet. Oppgavens første problemstilling (hva er relasjonen mellom frihet og kjærlighet slik begrepene og den politiske forbindelsen mellom dem fremstår i Goldmans anarkistfeminisme?) er derfor det grunnleggende uttrykket som oppgavens andre problemstilling (hvordan relaterer det individuelle og det mellommenneskelige i Goldmans anarkistfeminisme seg til hverandre?) kan ta:

Når *politikk* forstås som å handle om hva som foregår mellom mennesker, og hvordan mennesker har det med hverandre, er politikk også et uttrykk for hvordan kjærlighet ytres. *Kjærlighet* er ut ifra Goldmans anarkistfeminisme politisk fordi kjærlighet er utgangspunkt for enhver relasjon mellom mennesker, og fordi alle menneskers frihet er sammenbundet. *Frihet* innebærer som vist å være seg selv og samtidig være forbundet med andre gjennom kjærligheten. Hvert individ er derfor en politisk aktør fordi den måten individet utspiller sin person og sin kjærlighet på, har konsekvenser for andre menneskers frihet og individualitet.

---

²⁰⁷ Goldman. *Living my life. Vol. 1*, 378.

²⁰⁸ Emma Goldman og Max Baginski. «Mother Earth» i *Mother Earth, Vol. 1: 1, March 1906*. (USA: Dodo Press, (C)), 3.

Min undersøkelse har gitt resultater når det kommer til den politiske forbindelsen mellom frihet og kjærlighet. Det faktum at frihet er tilknyttet menneskets artsvesen, og at mennesket bare kan være noe i forhold til andre mennesker, betyr at alle menneskers frihet er en forutsetning for den enkeltes frihet. Det er kjærlighet til frihet og kjærligheten mellom mennesker som ligger til grunn for hvorfor individer velger å tilrettelegge for alle menneskers frihet og individualitet. Videre har jeg ved hjelp av Hegel kommet frem til at alle menneskers frihet i Goldmans anarkistfeminisme kan forklares som sammenbundet fordi hvert individ trenger å bli anerkjent som fri av andre frie individer. At jeg har funnet flere idémessige likhetstrekk mellom Goldman og Hegels syn på frihet, kan kaste nytt lys over forskning om Goldman, så vel som om anarkismen.

Analysen har videre vist at kjærligheten, når den er tilknyttet *institusjonell politikk*, er hemmende i relasjon til frihet. Denne begrensingen er forankret i det faktum at institusjonell politikk konstruerer to dualistiske kjønnsidentiteter som gjennom ekteskapet skal komplimentere hverandre. Dette bekrefter at kjærlighet, når den er organisert med henhold til patriarkalske maktstrukturer, ser annerledes ut for kvinner en for menn. Som Ibsens *Et dukkehjem* så godt illustrerer, så resulterer dette i at mennesket blir fremmedgjort fra seg selv, fra hverandre og fra samfunnet. Konkret så er institusjonell politisk kjærlighet hemmende når det kommer til frihet fordi et slikt syn på kjærlighet innebærer oppfatningen av at en først blir seg selv, og bare kan være «fri», når en kvinne og en mann får bekreftet sine kjønnsidentiteter gjennom ekteskapet.

Hensikten med denne oppgaven har vært å undersøke hvordan kjærlighet og moderskap kan være bærer av politisk frigjøring i Goldmans anarkistfeminisme. I suttidiskusjonen argumenterer jeg for at Goldmans syn på den politiske forbindelsen mellom frihet og kjærlighet rommer en egen kjærlighetsetikk. Goldmans *kjærlighetsetikk* innebærer at hvert individ for hver handling og for hvert valg har et etisk ansvar tilknyttet sin egen og alle menneskers frihet. *Dette er det vidunderligste*. På grunn av dette og fordi mennesket vil friheten, er hvert individ (som politisk aktør) forpliktet til å utspille sin person på den måten at en for hver handling og for hvert valg velger friheten. Dette forklarer at Nora på den ene siden har et bestemt ansvar tilknyttet sin egen politiske frigjøring, og på den andre siden at Nora med en ny regenerert personlighet kan åpne porten til frihet for sitt kjønn og for den kommende menneskeheten. Kjærlighet bærer derfor muligheten til politisk frigjøring.

Fordi kjærligheten begrenser Noras individualitet mer enn Helmers, så er kvinnefrigjørelsen både en forutsetning for og en integrert del av menneskets politiske frigjøring. Slik forankrer Goldman feminismen i hjertet av anarkismen. Politisk motmakt må som vist i min sluttdiskusjon, rettes mot der undertrykkelsen er forankret. Dette forklarer ytterligere at kjærlighet, men også at moderskap, kan være bærere av politisk frigjøring.

Når moderskap er tilknyttet valg, er moderskapet en måte å rette politisk motmakt mot institusjonell politikk. Enten gjennom å forhindre den institusjonelle politikken kontroll over mennesket gjennom oppdragelse, eller ved å anvende moderskapet til å tilrettelegge for frihet. Ved hjelp av Kollontaj og Keys syn på moderskap har jeg vist at Goldmans moderskap kan forstås som uavhengig fra kjønnsdualismen, og at moderskap ytterligere kan betraktes som relasjonen mellom den som gir omsorg og den som omsorgen gis til. Moderskap i Goldmans anarkistfeminisme er derfor tilknyttet politisk frigjøring av to hensyn. For det første fordi moderskapet er et uttrykk for individualitet, og derfor er en måte som Nora kan hevde den gjensidige anerkjennelsen som menneske Goldmans frihet krever. For det andre fordi moderskap, dersom det forstås som å rette sin kjærlighet mot alle menneskers frihet, utgjør et mikrokosmos av frihet.

Ettersom individualitet handler om hva individet kan bli, og fordi mennesket er under stadig forandring, så er behovet for motmakt ikke bare en forutsetning for frihet når mennesket er undertrykt, men også en betingelse for Goldmans begrep om frihet og individualitet. Min redegjørelse av Goldmans kjærlighetsetikk, og min fremstilling av hvordan kjærlighet og moderskap i Goldmans anarkistfeminisme kan være bærere av politisk motmakt, kan forhåpentligvis bidra med noe nytt både når det kommer til forskning om Goldman, og når det gjelder feministisk etikk og relasjonen mellom anarkisme og etikk.

Noe som har vekket min interesse, og som gjennomgående ligger under hele oppgavens overflate, er forbindelsen mellom Goldman og Ibsen. Jeg har blitt overrasket av hvor mange likhetstrekk det finnes mellom Goldman og Ibsens tenkning. Ibsen var ment som en rød tråd, men i etterkant ser jeg at dette er et interessant tema for fremtidig forskning. Det er minst tre grunner til at denne forbindelsen er interessant. For det første fordi dette viser at Goldman inkluderer sin samtids ideer i feminismen og anarkismen. For det andre fordi det indikerer en forbindelse mellom Goldmans anarkistfeminisme og den skandinaviske

bohemkulturen. For det tredje så tyder relasjonen mellom Goldman og Ibsen også på at det finnes en sammenheng mellom Ibsen og den internasjonale anarkismen. Disse forbindelsene illustrerer at Goldman – som anarkismen og feminismen – retter sin kjærlighet mot alle menneskers politiske frigjøring.

After all, I am right in my belief in the power of love.²⁰⁹

---

²⁰⁹ Emma Goldman i *Love, Anarchy, and Emma Goldman* av Candace Falk. (New Brunswick og London: Rutgers University Press, 1990), 79.

VOL. 1, NO. 10, 1906

The “Criminal Anarchy” Law

“The anarchist is the enemy of humanity,” Theodore Roosevelt declared in a speech to Congress in December 1901, “the enemy of all mankind, and his is a deeper degree of criminality than any other.” He demanded the enactment of laws to limit the activities of anarchists and the dissemination of their ideas. The president’s views were widely held and had been hardened three months earlier by the assassination in Buffalo, New York, of William McKinley, Roosevelt’s predecessor in the White House, by a self-proclaimed anarchist named Leon Czolgosz. New York State was among the first to respond to the new president’s call with the Criminal Anarchy Act of 1902. The penalty for violation of paragraph 2—the printing, editing, publishing, distributing, or displaying of anarchist literature—was a \$5,000 fine and ten years’ imprisonment. *Mother Earth*, in a rare show of irony, reprinted the full text of the law, without introductory comment, in its December 1906 issue.

SEC. 468-a. CRIMINAL ANARCHY DEFINED:

Criminal Anarchy is the doctrine that organized government should be overthrown by force or violence, or by assassination of the executive head or of any of the executive officials of government, or by any unlawful means. The advocacy of such doctrine either by word of mouth or writing is a felony.

SEC. 468-b. ADVOCACY OF CRIMINAL ANARCHY:

(1) By word of mouth or writing advocates, advises or teaches the duty, necessity or propriety of overthrowing or overturning organized government by force or violence, or by assassination of the executive head or of any of the executive officials of government, or by any unlawful means; or

(2) Prints, publishes, edits, issues or knowingly circulates, sells, distributes or publically displays any book, paper, document or written or printed matter in any form, containing or advocating, advising or teaching the doctrine that organized government should be overthrown by force, violence or any unlawful means; or

(3) Openly, wilfully and deliberately justifies by word of mouth or writing the assassination or unlawful killing or assaulting of any executive or other officer of the United States or any state or of any civilized nation having an organized government because of his official character, or any other crime, with intent to teach, spread or advocate the propriety of the doctrines of criminal anarchy; or

(4) Organizes or helps to organize or becomes a member of or voluntarily assembles with any society, group or assembly of persons formed to teach or advocate such doctrine: is guilty of a felony and punishable by imprisonment for not more than 10 years, or by a fine of not more than \$5,000, or both.

SEC. 468-c. LIABILITY OF EDITORS AND OTHERS:

Every editor or proprietor of a book, newspaper or serial, and every manager of a partnership or incorporated association by which a book, newspaper or serial is issued, is chargeable with the publication of any matter contained in such book, newspaper or serial. But in every prosecution therefor the defendant may show in his defense that the matter complained of was published without his knowledge or fault and against his wishes by another who had no authority from him to make the publication and whose act was disavowed by him as soon as known.

SEC. 468-d. ASSEMBLAGES OF ANARCHISTS:

Whenever two or more persons assemble for the purpose of advocating or teaching the doctrines of criminal anarchy, as defined in section 468 of this

title, such an assembly is unlawful, and every person voluntarily participating therein by his presence, aid or instigation is guilty of a felony and punishable by imprisonment for not more than 10 years, or by a fine of not more than \$5,000, or both.

SEC. 468-c. PERMITTING PREMISES TO BE USED FOR ASSEMBLAGES OF ANARCHISTS:

The owner, agent, superintendent, janitor, caretaker or occupant of any place, building or room, who wilfully and knowingly permits therein any assemblage of persons prohibited by section 468 of this title, or who, after notification that the premises are so used permits such use to be continued, is guilty of a misdemeanor and punishable by imprisonment for not more than 2 years, or by a fine of not more than \$2,000 or both.

SEC. 469. WITNESS' PRIVILEGE:

No person shall be excused from giving evidence upon an investigation or prosecution for any of the offenses specified in this title, upon the ground that the evidence might tend to convict him of a crime. But such evidence shall not be received against him upon any criminal proceeding.

DEL 6. BIBLIOGRAFI

6.1. ORIGINALBIBLIOGRAFI

6.1.1. AUTOBIOGRAFI

Goldman, Emma. *Living My Life. Vol. I.* [1931]. New York: Dover Publication, 1970.

_____. *Living My Life. Vol. II.* [1931]. New York: Cosimo Classics, 2008.

6.1.2. BREV

Goldman, Emma. «Brev från Emma Goldman till Max Nattlau» [1935] i *Den dansande agitatorn* av Emma Goldman. Tekster i utvalg av Anita Goldman. Översatt av Anita Goldman. Stockholm: Federativs klassikserie, 1980.

6.1.3. ESSEYS AV GOLDMAN

Goldman, Emma. «Anarchism: What It Really Stands For» [1910] i *Anarchism and Other Essays*. London: Black House Publishing Ltd, 2013.

_____. *Anarchist Looks at Life* [1933].

<http://www.lib.berkeley.edu/goldman/index.html>,

<http://www.lib.berkeley.edu/goldman/pdfs/Speeches-AnAnarchistLooksatLife.pdf>

(20.10.2015)

_____. *Anarchy and the Sex Question* [1896].

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/sexquestion.html (24.09.2015)

_____. «A New Declaration of Independence» [1909]. <https://www.marxists.org/>,

<https://www.marxists.org/reference/archive/goldman/works/1909/declaration.htm>

(24.01.2016)

_____. «Francisco Ferrer And The Modern School» [1911] i *Anarchism and Other Essays*. London: Black House Publishing Ltd, 2013.

_____. *Jealousy: Causes and a Possible Cure* [1912].

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/jealousy.html (05.04.2015)

_____. *Marriage and Love* [1914] i *Anarchism and Other Essays*. London: Black House Publishing Ltd, 2013.

_____. *Minorities versus Majorities* [1917] i *Anarchism and Other Essays*. London: Black House Publishing Ltd, 2013.

_____. «Modern Drama: A Powerful Disseminator of Radical Thought» [1911] i *Anarchism and Other Essays*. London: Black House Publishing Ltd, 2013.

_____. *Mother Earth, vol. 1, 1906-1907*. New York: Greenwood Reprint Corporation, 1968.

_____. og Max Baginski. «Mother Earth» [1906] i *Mother Earth, Vol. 1:1, March 1906*. USA: Dodo Press, (C).

_____. i «Om det är brottsligt att förespråka ett sunt mödraskap, då är jag stolt över att anses som brottsling» - Kampanjen för preventivmedel» i *Den dansande agitatorn* av Emma Goldman. Tekster i utvalg av Anita Goldman. Översatt av Anita Goldman. Stockholm: Federativs klassikserie, 1980.

_____. «The Child and Its Enemies» [1906].

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/ME/mev1n2.html#Page_7

(04.05.2015)

_____. «The «Criminal Anarchy» Law» [1906] i *Anarchy! An Anthology of Emma Goldman's Mother Earth*. Red. Peter Glassgold. Berkley: Counterpoint, 2012.

_____. *The Failure of Christianity* [1913].

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/failureofchristianity.html

(14.20.2015)

_____. *The Individual, Society and the State* [1940]. www.marxists.org,

<https://www.marxists.org/reference/archive/goldman/works/1940/individual.htm> (07.05.2015)

- _____. *The Social Importance of the Modern School* [1912].
http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,
http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/socimportms.html (17.07.2015)
- _____. *The Social Importance of the Modern School* [1912].
http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,
http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/goldman/socimportms.html (20.04.2015)
- _____. *The Social Significance of the Modern Drama*. [1914].
<https://theanarchistlibrary.org/special/index>, <https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-the-social-significance-of-the-modern-drama#toc3> (17.07.2015)
- _____. «The Traffic In Women» [1910] i *Anarchism and Other Essays*. London: Black House Publishing Ltd, 2013.
- _____. «The Tragedy of Woman's Emancipation» [1911] i *Anarchism and Other Essays*. London: Black House Publishing Ltd, 2013.
- _____. *Was My Life Worth Living?* [1934]. The Emma Goldman Papers,
http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,
<https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-was-my-life-worth-living> (18.03.2014)
- _____. «Woman Suffrage» [1911] i *Anarchism and Other Essays*. London: Black House Publishing Ltd, 2013.

6.1.4. INTERVJUER

- Goldman, Emma i «What Is There in Anarchy for Women?» Intervju i St. Louis Post Dispatch Sunday Magazine October 24, 1897.
<http://www.lib.berkeley.edu/goldman/PrimarySources/speechesbygoldmanandothers.html>,
http://www.lib.berkeley.edu/goldman/pdfs/WhatIsThereinAnarchyforWomen_St.LouisPost-DispatchSundayMagazine_October24-1897.pdf (11.07.2015)

6.1.5. LITTERATUR

- Bjørneboe, Jens. «Jens Bjørneboe oppsummerer» [1969]. <https://folkedypet64.wordpress.com/>,
<https://folkedypet64.wordpress.com/2010/08/15/jens-bj%C3%B8rneboe-oppsummerer/>
(18.10.2015)

Brandes, Georg. «Henrik Ibsen» i *Anarchy! An Anthology of Emma Goldman's Mother Earth*. Red. Peter Glassgold. Berkley: Counterpolint, 2012.

Cleyre, Voltairine de. *In Defense of Emma Goldman and the Right of Expropriation* [1994].

http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/,
http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/bright/cleyre/indefenseofeg.html
(13.11.2015)

Fourier, Charles. «Kritik av det repressiva moralsystemet» i *Slaget om de små pastejerna, Skrifter i urval*. Utvalg av Michael Helm. Oversatt av Ulf Gyllenhak. Stockholm: Federativs förlag, 1983.

Hegel, Wilhelm Friedrich. *Rettsfilosofien* [1821]. Oversatt av Dag Johnson. Oslo: Vidarforlaget, 2006.

Ibsen, Henrik. *Et dukkehjem* [1879]. (C): Gyldendal Norsk Forlag AS, 2005.

Jefferson, Thomas. «Declaration of Independence» [1776] i <http://www.archives.gov/exhibits/charters/>,
http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html (24.01.2016)

Kollontaj, Alexandra. *Kvinnan och familjen* [1921]. Oversatt av Anita Göransson. Lund: Gidlunds förlag, 1976.

_____. «New Woman» from *The New Morality and the Working class* [1918].
<https://www.marxists.org/>, <https://www.marxists.org/archive/kollonta/1918/new-morality.htm>
(13.10.2015)

Kropotkin, Peter. «Anarchism» i *The Encyclopedia Britannica* [1910]. www.marxists.org,
<https://www.marxists.org/reference/archive/kropotkin-peter/1910/britannica.htm> (20.10.2015)

Marx, Karl. «Ur De ekonomisk-filosofiska manuskripten» i *Människans frigörelse* [1965]. Red. Sven-Eric Liedman. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB, 1995.

6.1.6. TALER

Goldman, Emma i *The Law's Limit* [1893]. <http://www.lib.berkeley.edu/goldman/>,
http://www.lib.berkeley.edu/goldman/pdfs/TheLawsLimit_NewYorkWorld_October17-1893.pdf (05.04.2015)

6.2. SEKUNDÆRBIBLIOGRAFI

6.2.1. ARKIV

Alarm Nr. 10, 1932. Oslo: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

6.2.2. AVISER

Tidevann Nr. 5, 1978. Oslo.

6.2.3. BIOGRAFIER

Drinnon, Richard. *Rebel in Paradise. A Biography of Emma Goldman.* Chicago og London: University of Chicago Press, 1982.

Falk, Candace. *Love, Anarchy, and Emma Goldman.* New Brunswick og London: Rutgers University Press, 1990.

6.2.4. LITTERATUR

Aamodt, Sidsel. «Kvinnen som «umiddelbar sedelighet». En innføring i Hegels familiefilosofi» i *Kjønnsperspektiver i filosofihistorien.* Red. Linda M. Rustad og Hilde Bondevik. Valdres: Pax Forlag, 1999.

Bildøen, Brit «Det Helmer sa» i *Et dukkehjem* [1879] av Henrik Ibsen. (C): Gyldendal Norsk Forlag AS, 2005.

Bjørnholt, Margunn. «Theorizing love, work and family in early Norwegian family research and today» i *Love – A Question for Feminist in the Twenty-First Century.* Red. Anna G. Jónasdóttir og Ann Ferguson. London/New York: Routledge, 2014.

Buchwalter, Andrew. «Hegel, Marx, and the Concept of Immanent Critique» i *Journal of the History of Philosophy, Vol. 29. Number 2, April 1991.* Johns Hopkins University Press, DOI: 10.1353/hpt.1991.0037, http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_the_history_of_philosophy/v029/29.2buchwalter.pdf (06.10.2015)

- Carlson, Kevin. «Anarchism Whitout Adjectives» [02.02.2015]. <https://c4ss.org/>,
<https://c4ss.org/content/35425> (11.20.2015)
- Carter, April. *The Political Theory of Anarchism*. London: Routledge and Kegan Paul, 1971.
- Carter, Ian. «Positive and Negative Liberty» [05.03.2012]. <http://plato.stanford.edu/index.html>,
<http://plato.stanford.edu/entries/liberty-positive-negative/#TwoConLib> (17.04.2014)
- Chiba, Shin. «Hannah Arendt on Love and the Political; Love, Friendship and Citizenship» i *The Review Politics Vol. 5. No 3, Summer 1995*. Cambridge: University Press, 1995.
- Christensen, Erik M. *Henrik Ibsens anarkisme: de samlede værker*. København: Akademisk Forlag, 1989.
- _____. *Henrik Ibsens realisme: illusion katastrofe anarki*. København: Akademisk Forlag, 1985.
- Day, Janet E. «The «Individual» in Goldman’s Anarchist Theory» i *Feminist Interpretations of Emma Goldman*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2000.
- Diken, Bülent. *Revolt, Revolution, Critique: The Paradox of Society*. New York: Rutledge, 2012.
- Ferguson, Kathy E. *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*. Copyright (C): Rowman & Littlefield Publishers, 2011.
- Glassgold, Peter. «Editor’s note» i *Anarchy! An Anthology of Emma Goldman’s Mother Earth*. Red. Peter Glassgold. Berkely: Counterpoint, 2012.
- Goldman, Anita. «Förord» i *Den dansande agitatorn* av Emma Goldman. Tekster i utvalg av Anita Goldman. Oversatt av Anita Goldman. Stockholm: Federativs klassikserie, 1980.
- Goldstein, Leslie F. «Early Feminist Themes in French Utopian Socialism: The St.-Simonians and Fourier» i *Journal of the History of Ideas. Vol. 43, No. 1, 1982*.
<http://www.jstor.org/?redirected=true>,
https://www.jstor.org/stable/2709162?seq=2#page_scan_tab_contents (25.02.1016)
- Gunnarson, Lena. *On the Ontology of Love, Sexuality and Power. Towards a Feminist-Realist Depth Approach* [2013]. Örebro: Örebro University www.publications.oru.se/trycksaker@oru.se
(19.09.2015)

- Haaland, Bonnie. *Emma Goldman. Sexuality and the Impurity of the State*. Canada: Black Rose Books, 1993.
- Haavind, Hanne. «Love and Power in Marriage» i *Patriarchy in a Welfare Society*. Red. Harriet Holter. Oslo, Bergen, Stavanger og Tromsø: Universitetsforlaget, 1984.
- Halsinger, Sally og Nancy Tuana. «Topics in Feminism» [07.02.2003].
<http://plato.stanford.edu/index.html>, <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-topics/>
 (13.11.2015)
- Holst, Cathrine. «Nancy Fraser i kritikens landskap» i *Kvinder, køn & forskning Nr. 4, 2005*.
<https://tidsskrift.dk/index.php/KKF/article/viewFile/53139/97775> (01.12.2015)
- Hverven, Sigurd. *Individets frihet, i fellesskapet, på jorda: Med G.W.F. Hegel og Hans Jonas fra dødens ontologi henimot en levende frihet* [2015]. <http://www.duo.uio.no/>,
<https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/46070/Hverven-Master.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (17.11.2015)
- Ingram, Jame D. «The Politics of Claude Lefort's Political: Between Liberalism and Radical Democracy» i *Thesis Eleven*, Number 89- November 2007. London, Thousand Oaks, CA and New Dehli: SAGE Publications, 2006.
- Jónasdóttir, Anna G. *Kärlekskraft, makt och politiska intressen*. Göteborg: Daidalos, 2003.
- Kalnická, Zdenka. *Dislocation women from Philosophy: Five Strategies*. <http://publica.webs.ull.es/>,
<http://publica.webs.ull.es/upload/REV%20CLEPSYDRA/09-2010/08%20Kalnicka.pdf>
 (19.01.2016)
- Kensinger, Loretta. «Speaking with Red Emma: The Feminist Theory of Emma Goldman» i *Feminist Interpretations of Emma Goldman*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2000.
- Krogh, Thomas. *Historie, forståelse og fortolkning. Innføring i de historisk- filosofiske fags fremvekst og arbeidsmåter*. Copyright: Gyldendal Norsk Forlag, 1996.
- Ledger, Sally. «Ibsen, the New Woman and the Actress» i *The New Women in fiction and facts: fin-de-siècle*. Red. Angélique Richardson og Chris Willis. Great Britain: Palegrave, 2001.
- Leppänen, Katarina. *Elin Wägener's Alarm Clock. Ecofeminism Theory in the Interwar Era*. United States of America: Lexington Books, 2008.

- Lindén, Claudia. *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium, 2002.
- Lowe, Leyna. «Revolutionary Love. Feminism, Love, and the Transformative Politics of Freedom in the Works of Wollstonecraft, Beauvoir, and Goldman» i *Love. A Question for Feminism in the Twenty-First Century*. Red. Anna G. Jónasdóttir og Ann Ferguson. New York: Routledge. Taylor & Francis Group, 2014.
- Lønnå, Elisabeth. «Kvinnebevegelsens historie» [16.12.2014] i *Store Norske Leksikon*. www.snl.no, https://snl.no/kvinnebevegelsens_historie (14.08.2015)
- Marsp, Lori Jo. «A Feminist Search for Love. Emma Goldman on the Politics of Marriage, Love, Sexuality, and the Feminine» i *Feminist Interpretations of Emma Goldman*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2000.
- Månson, Per. «Karl Marx» i *Kapital, rationalitet och social sammanhållning: En introduktion till klassisk samhällsteori*. Johanneshov: MTM, 2014.
- Pateman, Caroline. *The Sexual Contract*. California: Stanford University Press, 1988.
- Pettersen, Tove. *Filosofiens annet kjønn*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2011.
- Preston, Keith «Introduction» i *Anarchism and Other Essays* av Emma Goldman. London: Black House Publishing Ltd, 2013.
- _____. «Propaganda by the Deed, Fourth Generation, Warfare and the Decline of the State». <http://attackthesystem.com/>, <http://attackthesystem.com/propaganda-by-the-deed-fourth-generation-warfare-and-the-decline-of-the-state/> (21.10.2015)
- Proudhon, Pierre-Joseph. *What is Property?* [1840]. www.marxists.org, <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/proudhon/property/ch05.htm> (21.10.2015)
- Rupp, Leila J. *Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Rørvik, Thor Inge, Tove Pettersen, Tommy Moum, Atle Sævareid og Beate Børresen. *Historie og filosofi 2*. Oslo: Cappelen Damm AS, 2008.

Sagdahl, Mathisas. «Etikk» [13.12.2015] i *Store Norske Leksikon*. www.snl.no, <https://snl.no/etikk> (15.12.2015)

Schott, Robin May. *Discovering Feminist Philosophy. Knowledge, ethics, Politics*. United States of America: Rowana & Littlefield Publisher, INC, 2003.

Thorne, Ahrne. «Ahrne Thorne» i *Anarchist Voices. An Oral History of Anarchism in America*. Red. Paul Avrih. Edinburgh, Oakland og West Veirgina: AK Press, 2008).

Weiss, Penny A. «Who Were Emma Goldman's «Children»? Anarchist Feminism and Childhood» i *Feminist Interpretations of Emma Goldman*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2000.

Woodcock, George. *Anarkismen*. Halmstad: Bokförlaget Prisma, 1964.

6.2.5. OPPSLAGSVERK

«Anarkisme» i *Filosofisk leksikon*. Denmark: Gyldendahl, 2008.

Berg, Ole T. «Politikk» [22.05.2014] i *Store norske leksikon*. <https://snl.no/>, <https://snl.no/politikk> (22.09.2015)